

Osmanlı Dönemi İrevan ve Nahçıvan bölgelerinin Ermeni Terörüne Maruz Kalmış Türk Kökenli Tarihi Toponimleri

Galibe Hacıyeva*

ORCID: 0000-0001-2345-6789

Öz

Osmanlı devrinin kaynakları çeşitli bölgelerde, ilkin meskunlaşan eski kavimlerin adını yansıtan coğrafi adların tarihini öğrenmek için çok değerli bilgiler vermektedir. XIV–XVIII. yüzyıllara ait Osmanlı kaynaklarında rasladığımız toponimlerin büyük bir grubunu etnonimlerden türemiş adlar yansıtmaktadır. Bu kaynaklarda Anadolu, Nahçıvan, İrevan Hanlığı (şimdiki Ermenistan) ve başka bölgelerde mevcut eski TÜRK etnonimlerinin adını yansıtan *As//Az, Afşar, Alpaut, Kimmer//Gemerli, Uz, Tırkeş, Karakoyunlu, Mag, Çepni, Celayirli, Kıpçak, Tatar, Bayat, Bayandur, Halac, Kınık, Cağatay, Oğuz, Türkman, Kengerli, Sak, Çol//Çul//Sul, Karapapak* ve başka bu gibi bir çok eski Türk kökenli etnotoponimlere rastlıyoruz. Bu etnotoponimlerin menşeyinin açıklanması Azerbaycan'dan ve Anadolu'dan toprak iddiasında bulunan Ermeni tarihçilerine verilen tutarlı tarihi cevaptır. Osmanlı kaynakları ve arşiv belgelerine dayalı olarak yapılan onomastik araştırmalar XVIII. Yüzyıldan sonra Ermeniler'in Anadolu, Nahçıvan, İrevan'a tarihi göçleri sonucunda bu alanlardaki eski Türk kökenli toponimlerin değiştirildiğini gösteriyor. Tarihi kaynaklar üzere yapılan araştırmalar ister Anadolu, isterse de eski Oğuz – Türk yurdu olan şimdiki Ermenistan'da çok sayıda eski Türk kökenli coğrafi adların (Büyük Karakilse – Gukark, Gorus-Goris, Karvansaray-İcevan, Zengibasarmasis, Düzkent-Axuryan, Basarkeçer-Vardanes) değiştirilerek ermenileştirildiğini kanıtıyor.

Anahtar kelimeler: Türk, Osmanlı, Anadolu, Nahçıvan, İrevan, etnotoponim, toponim, tarihi kaynak.

Gönderme Tarihi: 06/01/2021

Kabul Tarihi:20/08/2021

* Doç. Dr., Nahçıvan Devlet Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi Dil Edebiyat Bölümü, Nahçıvan - Azerbaycan, oguz.haciyev@gmail.com

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Hacıyeva, G. " Osmanlı Dönemi İrevan ve Nahçıvan bölgelerinin Ermeni Terörüne Maruz Kalmış Türk Kökenli Tarihi Toponimleri." *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8-4, 2021, ss.1961-2007.

Historical Toponyms of Turkish Origin of the Ottoman Era Yerevan and Nakhchivan Regions Subjected to Armenian Terrorism

Galibe Hacıyeva*
ORCID: 0000-0001-2345-6789

Abstract

The sources of the Ottoman period provide valuable information to learn the history of geographical names in various regions that reflect the names of the ancient tribes that were first inhabited. The names derived from ethnonyms reflects a group of toponyms in Ottoman sources of the 14th-18th centuries. In these sources we come across *As//Az, Afshar, Alpout, Kimmer//Gemerli, Uz, Tirkeş, Karakoyunlu, Mag, Çepni, Celayirli, Kipchak, Tatar, Bayat, Bayandur, Halac, Kınık, Alpaut, Cagatay, Oguz, Türkman, Kengerli, Sak, Çol//Çul//Sul, Karapapak* and other Turkic toponyms that reflected the name of the ancient Turkic ethnotoponyms present in Anatolia, Nakhchivan, Irevan Khanate (present-day Armenia) and other regions. The explanation of the origin of these ethnotoponyms is the consistent historical answer given to Armenian historians who claim territory from Azerbaijan and Anatolia. Onomastic studies based on Ottoman sources and archival documents show that the toponyms of ancient Turkic origin in these areas were changed as a result of the historical migration of Armenians to Anatolia, Nakhchivan, and Yerevan. Studies on historical sources prove that many ancient Turkic geographical names (Buyuk Karakilse - Gukark, Gorus-Goris, Caravanserai-İçevan, Zengibasari-Masis, Duzkent-Axurian, Basarkecher-Vardanes) were changed and armenianized in Anatolia or present-day Armenia, which was the old Oghuz - Turks homeland.

Keywords: Turk, Ottoman, Anatolia, Nakhchivan, Yerevan, ethnotoponym, toponym, historical source.

Received Date: 06/01/2021

Accepted Date: 20/08/2021

---

* Associate professor, Nakhchivan State University, Faculty of History and Philology, Department of Language and Literature, Nakhchivan – Azerbaijan, oguz.haciyev@gmail.com

You can refer to this article as follows:

Hacıyeva, G. " Osmanlı Dönemi İrevan ve Nahçıvan bölgelerinin Ermeni Terörüne Maruz Kalmış Türk Kökenli Tarihi Toponimleri." *Academic Journal of History and Idea*, 8-4, 2021, pp.1961-2007.

Исторические топонимы тюркского происхождения в османскую эпоху Ереван и Нахчыван, подвергшиеся армянскому терроризму

Галибе Гаджиева*
ORCID: 0000-0001-2345-6789

Резюме

Источники османского периода предоставляют ценную информацию для изучения истории географических названий, отражающих имена древних народов, населявших различные регионы. Названия, производные от этнонимов, отражают группу топонимов, подтвержденных нами в османских источниках XIV-XVIII веков. В этих источниках встречаются топонимы *Аз, Афшар, Алпоут, Киммер//Гемерли, Уз, Тыркеш, Каракоюнлу, Маг, Чепни, Джелаур, Кыпчак, Татар, Баят, Баяндур, Халадж, Кынык, Джгатай, Огуз, Туркман, Кенгер, Сак, Чол//Чул//Сул, Каранак* и др., которые отражают названия древних тюркских этнонимов, существующих в Анатолии, Нахчыване, Иреванском ханстве (нынешняя Армения) и других регионах. Объяснение происхождения этих этнонимов - последовательный исторический ответ, данный армянским историкам, претендующим на земли Азербайджана и Анатолии. Ономастические исследования, основанные на османских источниках и архивных документах, показывают, что древнетюркские топонимы в этих областях были изменены в результате исторической миграции армян в Анатолию, Нахчыван и Ереван. Исследования исторических источников показывают, что в современной Армении, являющейся одновременно Анатолийской и древней тюрко-огузской территорией, существует большое количество географических названий древнетюркского происхождения (*Бююк Каракилсе-Гукарк, Горус-Горис, Карвансарай-Иджеван, Зенгибасар-Масис, Дюзкент-Ахуран, Басаркечер-Варданес*), которые были изменены и арменизированы.

Ключевые слова: Тюркский, Османский, Анатолийский, Нахчыванский, Иреванский, этноним, топоним, исторический источник

Получено: 06/01/2021

Принято: 20/08/2021

---

*Доцент, Нахчыванский государственный университет, историко-филологический факультет, кафедра языка и литературы, Нахчыван – Азербайджан, oguz.haciyev@gmail.com

Ссылка на статью:

Насијева, Г. " Osmanlı Dönemi İrevan ve Nahçıvan bölgelerinin Ermeni Terörüne Maruz Kalmış Türk Kökenli Tarihi Toponimleri." академическая история и мысль, 8-4, 2021, сс.1961-2007.

Giriş

Uluslararası ırkçı terörlere biri olan Ermeni tehdidi tüm dünyanın barış ve huzur içinde yaşaması için büyük bir tehlike olarak engel türetmektedir. Diğer terör örgütlerinden farklı olarak Ermeni terörizmi ekonomik ve sosyal talepler peşinde değildir. Bu terör grubunun esas ideolojisi bir etnosun diğer etnosa karşı hiç bir nedeni olmayan psikolojik kin, nefret ve kıyas üzerinde kurulmuştur. Tarihin tüm dönemlerinde olduğu gibi, günümüzde de Ermeni terörü kendini “etnik terörizm” şeklinde ortaya koyuyor. Rusya ve Fransa gibi ülkelerin desteğine güvenen dünyanın bir çok bölgelerinde örgütlenmiş Ermeni lobbisinin yardımıyla Kafkasya’da yaşayan Ermeniler mevcut uluslararası yasalara uymuyor, her alanda çeşitli yönlerde terörlerini gerçekleştiriyorlar.

XVIII. yüzyılın sonlarından başlayarak günümüzdeki Ermenilerin Kafkasya’ya toplumsal göçlerinden sonra Azerbaycan, Türkiye, Gürcüstan gibi komşu devletler, özellikle de bu arazilerde kendi topraklarında yaşayan Türk halkı Ermeni terörüyle yüz-yüze kalmışlardır. Ermeni terörizminin belli zamanlarda ortaya çıkan her yeni dalgası yerli insanların toplu halde göçe maruz kalmasına neden olmuş, sayısız facialar, katliamlar getirmiş, diğer halkların tarih ve kültürlerine karşı büyük ölçekli vandallık yapımları için bir yol açmıştır.

XX. Yüzyılın başlangıcında Rus bolşevikleri tarafından Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti devrildikten sonra Azerbaycanın batı bölgesindeki İrevan Hanlığın’da 29,743 km.² bir arazide Rusya’nın desteğiyle Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti yaradıldı.¹ Eski Türk yurdu Azerbaycan’ın tarihi arsisinde Rusya’nın desteğiyle yeni bir devlet yaradan Ermeni teröristleri bununla yetinmeyerek, 1903-1905, 1918-1920, 1948-1953 yıllarında Azerbaycan Türklerine karşı yaptıkları katliamın devamı olarak 1987-1990’lı yıllarda yeniden Azerbaycan’dan toprak iddiasında bulunarak, 1990. Yıl Ocak ayının 20’i ve 1992. yıl Şubat ayının 24-26’ında Karabağ’ın Hocalı kentinde Azerbaycan Türklerine karşı XX.Yüzyılın en büyük katliamını yaparak Azerbaycan için yeni Karabağ sorununu yaratmış oldular. XX. Yüzyılın sonlarından, 1988’lerden yeniden anti Türk propagandası ile Azerbaycan türklerine karşı politika yürütmeye başlayan ermeniler Rus ordusunun desteğiyle Azerbaycan’ın çeşitli bölgelerinde yaptıkları katliamlarla sonuncu defa Azerbaycan’ın Karabağ bölgesini de işgal

1 Azerbaycan Respublikası Prezidenti İşler İdaresinin Siyasi Senedler Arşivi, fond 276, siyahı 9, iş 1, vereq 47.<https://axar.az/news/gundem/96158.html>.(12.09.2021).

ettiler. Rus ordusuyla birlikte Ermeni askerleri tarafından gerçekleştirilen silahlı saldırıyla Karabağ'da ve Batı Azerbaycan'da (İrevan Hanlığı'nda – şimdiki Ermenistan'da), Azerbaycan Türklerinin eski dede-baba yurtlarında yaşayan tüm Azerbaycanlılara karşı tarihte görülmemiş bir katliam yapıldı ve bölgede sağ kalan bir kısım Azerbaycan Türklerinin ise evleri yağmalanıp yakılarak Ermeni teröristleri tarafından kendi topraklarından çıkarıldı.

Ermenistan'ın askeri saldırısı ve terörü sonucunda Azerbaycan'ın en verimli topraklarının 17.000 kilometre karesinin işgaline ve 900 yerleşim yeri, 150.000 ev, 7.000 kamu binası, 693 okul, 855 anaokulu, 695 tıp kurumu, 927 kütüphane, 44 tapınak, 9 cami, 473 tarihi eser. 40.000 müze sergisi, 6.000 sanayi ve tarım işletmesi, 2.670 km. yol, 160 köprü, 2.300 km su iletişimi, 2.000 km. gaz iletişimi, 15.000 km. elektrik hattı, 280.000 hektar orman, 1.000.000 hektar köy tarım arazisi ve 1.200 km. sulama sisteminin dağıtılmasına neden oldu.

1988'den başlayarak, Ermenistan silahlı kuvvetleri Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Dağlık Karabağ'daki Azerbaycan Türklerini 126 yerleşim yerinden zorla tahliye etmek için yeni bir plan uygulamaya koydu. Bununla da, 8 Mayıs 1992'de Karabağ'ın Şuşa, 2 Ekim 1992'de ise Hocavend bölgeleri Rusya'nın desteğiyle Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından işgal edildi. Bu işgalin sonucu olarak, 1988-1992 yıllarında Karabağ'ın Hocalı kentinde, aynı zamanda, şimdiki Ermenistan'da yaşayan tüm Azerbaycan Türklerine karşı tarihte görülmemiş katliam yapan Ermeni teröristleri "Türksüz Ermenistan" sloganıyla bir milyondan fazla Azerbaycan Türkünü öz dede-baba topraklarından çıkarmış, evlerini yakmış, camileri uçurmuş, Türk tarihini yaşatan eski abideleri ve Türk mezarlıklarını dağıtmakla bu arazilerde Türk tarihinin tüm izlerini yok etmek için vahşice davranmaktan bile çekinmediler. Bu dönemde, 20. yüzyılın en trajik olaylarından biri 26 Şubat 1992'de meydana geldi - Dağlık Karabağ'da 6.000 Azerbaycan Türkünün yaşadığı Hocalı şehri, Eski Sovyet Ordusunun 366. Alayının yardımıyla Ermeni güçleri tarafından bir gecede katliama maruz kaldı, o gün 106 kadın, 63 çocuk, 70 yaşlı olmak üzere Azerbaycan Türkü öldürüldü, 1.000'den fazla kişi yaralandı, 1.275 kişi esir alındı, 8 aile tamamen yok edildi, 56 kişi özel zulüm ve zulümle diri diri yakıldı, kafası kesildi ve gözleri oyuldu. Nitekim 1988'den beri Rusya ordusu ve Ermeni silahlı kuvvetlerinin askeri saldırısı sonucu Azerbaycan topraklarının yüzde 20'si - Dağlık Karabağ ve Azerbaycan'ın diğer 7 bölgesi (Laçın - 18 Mayıs 1992; Kelbecer - 2 Nisan 1993; Ağdam -23 Temmuz 1993; Cebrayıl- 23 Ağustos 1993; Fuzuli-23 Ağustos 1993; Kubadlı-31 Ağustos 1993; Zangilan-29 Ekim 1993) Ermeniler tarafından tamamen işgal edildi.²

2 <http://shamkir-ih.gov.az/page/66.html>(12.09.2021).

1988’li yıllardan başlayarak Ermeni terrörü neticesinde Ermenistan’dan kendi topraklarından zorla çıkarılan Azerbaycanlı’ların bir milyondan fazla olmasına rağmen, bir çok kaynaklarda bu göçler çeşitli sayılarda gösterilmiştir. Karabağ Kurtuluş Teşkilatı: Ermenistan-Azerbaycan Kelimesindeki Kayıp İstatistiklerine göre 1988-1991 yıllarında 200.000 Azerbaycan Türkü, yaklaşık 18.000 Kürt ve 4.000 Rus ülke dışına çıkarılmış, eski Türk abideleri mahvedilmiştir.³ İrevan Hanlığı arazisinde kendilerine yaratılmış devletle yetinmeyen Ermeni militaristleri 1988-1992 yıllarında Azerbaycan’ın %20 topraklarını, ayrıca Karabağ bölgesini de işgal ederek burada da aynı vandallığı yapmışlar.

XVIII. yüzyıldan başlayarak, Çar Rusya’sı tarafından Ermeniler’in İrevan Hanlığı’na yerleştirilmesi ve Sovyet döneminde bu arazide Ruslar’ın yardımıyla şimdiki Ermenistan devletinin yaratılması Ermeniler’in eski Türk tarih ve medeniyetinin kökünden yok edilmesi pılanlarını daha da hızlandırdı. 1918 yılında Mehmetemin Resulzade ve onun düşünce arkadaşları tarafından kurulmuş Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Rus bolşevikleri tarafından devrildikten sonra 1920. Yıllarda Sovyet imperiyasının yardımıyla eski Azerbaycan topraklarında Ermenistan devletini yaratmış Ermeniler Azerbaycan’dan işgal etmiş oldukları topraklarla ve Azerbaycan’ın ayrı-ayrı şehirlerinde yaptıkları soykırımlarla yetinmemiş, sonradan Nahçıvan’ın kuzey-doğu bölgesinde yerleşen Zengezur kazasında yaşayan Azerbaycan Türklerini de öz dede-baba yurtlarından tamamen çıkarmış ve bu yörenin nüfusunu da bütünlükde ermenileştirdikten sonra bu bölgeni de tamamen ele geçirmişler.

28 nisan 1920’de Rusların Kızıl Ordu’sunun Azerbaycan’a girişinden sonra Zengezur Gafan, Gorus, Karakilse ve Meğrı bölgeleri de 1 aralık 1920’de Ermenistan’a bağlanmıştır.⁴ Osmanlı kaynaklarında Azerbaycan’ın toprakları olarak kayıta alınmış Zengezur bölgesini ele geçirmekle stratejik bir siyasetle Nahçıvan’ın toprak bağlarını Azerbaycan’dan koparmış ve bununla da Rus devletinin kararıyla 1924 yılında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti yaratılmıştır.⁵ 1929. yılın şubat ayında Transkafkasya Merkezi İcraye Komitesinin (MİK) Kars Antlaşmasını bozan kararnamesiyle Nahçıvan’ın 657 km.² arazisi yeni yaratılmış Ermenistan’a verildi.⁶ Son olarak 1990’lı yıllarda Ermenilerin Karabağ’ı işgali sonucunda Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin Sederek ilçesinin Kerki köyünün de Türkleri tamamen buradan çıkarılmıştır. Kendi baba

3 *Organization of Liberation of Garabagh: Statistics of Losses in Armenian-Azerbaijan Word.* Bir coğrafyada yaşayan halka yönelik olumsuz politikalara İran’da örnek verilebilir. İran’ın kendi coğrafyasındaki Türklere yönelik olumsuz politikalarda tarihin gerçeklerindedir. Bu konuda geniş bilgi için bakınız. Girayalp Karakuş, ‘Assimilation Policies Applied to Iranian Turks’, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.8, S.3, 2021, s.1251 vd.

4 *Azerbaycan tarihi*, Elm, Bakı 2008, s.193.

5 *Nahçıvan Muhtar Respublikası*, Elm, Bakı 2001, s.9.

6 *Nahçıvan Muhtar Respublikası, Tarihi-statistik mecume*, Seda Basımevi, Bakı 2004, s.23.

yurtlarından zorla çıkarılmış mecburi göçmenler için Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin Kengerli ilçesinde Yeni Kerki kasabası yaratılmıştır.

Çağdaş onomastik araştırmalar gösteriyor ki, Rusya'nın eliyle terörist bir topluma çevrilen ve Kafkasy'da Rus imperiyasının işgalçılık pılanlarını gerçekleştiren Ermeniler Azerbaycan'n çeşitli bölgelerinde sadece katliam yapmakla ve Azerbaycan Türklerini kendi topraklarından çıkarmakla yetinmemiş, bu topraklarda hayla M.Ö. devirlere ait eski Türk tarihini yansıtan ve bir çok eski kaynaklarda, özellikle eski dönem Osmanlı devrinin tahrir defterlerinde adı geçen *Az, Avşar, Alpout, Bayandırılı, Biçenek, Beydilli, Çul//Sul, Çepni, Çinçavat, Celairli, Eymur, Kimmer, Kenger, Karakoyunlu, Kıpçak, Oğuz, Teke, Terekeme, Tırkeş* vebaşka bu gibi yüzlerle eski Türk kökenli tarihi toponimleri ermenileştirmeye çaba göstererek tarihimizi de açık şekilde teröre maruz koymuşlardır.

Zaman-zaman emperyalist güçlerin yardımıyla Azerbaycan'dan yağmaladıkları ve elde ettikleri bu kadar kazanç Ermeniler için azınlık yaptı. Azerbaycan'dan çaldıkları tüm servetleri özleştiren Ermeni teröristlerinin yeniden 2020.yılında Azerbaycan'ın Tovuz bölgesine silahlı baskınlarına suskun kalmayan Azerbaycan Ordusu karşı atakla Karabağ savaşında Ermenileri yenerek zafer kazanmış oldu. Azerbaycan ordusunun cesareti ile 44 günlük bu savaşı kaybeden Ermeniler mağlup bir devlet olarak tarihten gelen alışkanlıklarını devam ettirerek, yıllarca türettiği vandallıkları Karabağ'ı terk ettikleri zaman dünyanın gözü önünde bile sergilemekten çekinmediler. 30 yıl bundan önce kendi evlerinden çıkarılmış Azerbaycanlılar'ın evlerini gaspeden Ermeniler bu evleri terk ederken tarih boyu yaptıkları vahşeti yeniden tekrarladılar, eski Türk tarihini, kültürünü yaşatan abideleri, mezarlıkları dağıtmakla yetinmeyerek, ormanları, evleri yakdılar.

Sadece Azerbaycan'dan değil, "Denizden denize büyük Ermenistan" fantezisi ile bu gün Gürçüstan'dan, aynı zamanda Türkiye'nin Anadolu bölgesinden de toprak ve arazi iddiasında bulunan Ermeniler'in kendine yaratmış oldukları sahte tarihin uydurma bir yalan olduğunu eski döneme ait bir çok tarihi kaynaklar, özellikle Osmanlı devletinin resmi belgeleri ortaya koymaktadır. Tarihsel araştırmalardan belli oluyor ki, hiç bir tarihi devlete ve kültüre sahip olmayan, yıllarca çeşitli devletlerde çingene gibi yaşayan, Türkiye'ye ve Azerbaycan'a yerleştikten sonra zenginleşen, büyük oranda mal varlığına sahip olan, Türk kanına susamış vahşi Ermeni toplumu yaşadıkları tüm bölgelerde daima her türlü hırsızlık yaparak komşu halkalrdan çalmakla yalan-dolanlarla yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu yüzden günümüzde Ermeni yalanlarını ortaya koymak, özgeçmişini, tarihini iyi şekilde öğrenmek ve kendine sahip

olmak için bilimsel araştırmalara, en eski dönemlerin tarih ve kültür kaynaklarının, özellikle Osmanlı döneminin belgelerinin ortaya çıkarılmasına çok büyük ihtiyaç vardır.

Osmanlı dönemi arşiv belgeleri Ermenilerin Azerbaycan'da ve Anadolu'da yaptığı katliamları, aynı zamanda Ortaçağ Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik tarihi, coğrafi sınırları, etnik və onomastik manzarası, demografik durumu, tarım ilişkileri, vergi sistemi, dini kurumları hakkında bilgileri elde etmek ve incelemek açısından çok önemli kaynaklardır. Osmanlı döneminin kaynakları genellikle çeşitli tarihi dönemlerin arşiv belgelerine dayanmaktadır. Arşiv belgelerine dayanarak yapılan tarihsel araştırmalar toplumlar ve uluslararası ilişkiler, her bölgenin ayrılıkta sosyo-ekonomik durumu, etnik-demografik yapısı hakkında en dürüst bilgi veren inkaredilemez tarihi kanıtları elde etmek imkanı sağlıyor. Arşiv belgeleri esas alınarak yapılan bilimsel araştırmalar her bir halkın, tarihi olayın, gerçekliğin günümüze kadar bilinmeyen karanlık kalmış katmanlarının açılmasında ve öğrenilmesinde çok büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda tarihin çeşitli dönemlerine ait arşiv belgeleri sırasında Osmanlı devrinin belgeleri özel bir yere sahiptir. Osmanlı dönemine ait arşiv belgelerinin çeşitli yönden araştırılması sadece geçmişin öğrenilmesi için değil, aynı zamanda çağdaş devrimizde uzun bir tarih sürecinde ülkeler ve halklararası ilişkilerde devletlerin ve milletlerin siyasi-coğrafi, sosyo-kültürel durumunun değerlendirilmesi açısından da vazgeçilmez kaynaklardır.

Türk tarihinin en eski katmanlarından haber veren genel kaynaklardan birisi de toponimlerdir. Araştırmalar gösteriyor ki, Türkiye'de ve zaman-zaman sınırlarını büyüten Osmanlı devletinin hakim olduğu diğer bölgelerde mevcut coğrafi adların pek çoğu Roma ve Bizans dönemlerinden daha eski çağlarda, M.Ö. bin yıllarda şekillenmiş Türk kökenli tarihi toponimlerdir. Bir çok tarihi kaynaklar, eski kitabeler, coğrafyaşinas seyyahların seyahetnameleri, devlet arşiv belgeleri üzere eski devir toponimlerin öğrenilmesinden belli oluyor ki, bu kaynaklardaki mevcut coğrafi adların bir kısmı Türk halklarının etnogenetik yapısında iştirak etmiş, bir kısmı sonradan karışarak tarih sahnesinden çıkmış kavimlerin ve onlara mensup halkların adını yansıtmış olsa da, bu coğrafi adların büyük bir kısmı da bu halkların dilindeki söz ve termlerden yaranmıştır.

Çeşitli devrlerin gelişme aşamalarında ciddi anlamda değişikliğe uğramış bu tür toponimlerin bir kısmının kaynağını kesinleştirip açıklamak bir az zor olsa da, eski tarihi belgelere dayanarak bu coğrafi adların çoğunu tarihsel karşılaştırmalı yöntem ile araştırmak ve tarihi gerçekleri ortaya çıkarmak mümkündür. Bu bakımdan eski çağlara ait çeşitli dillerde olan tarihsel kaynaklar, özellikle Osmanlı dönemine ait tarihi belgeler toponimik araştırmalar için çok büyük önem taşıyor.

Osmanlı dönemi arşiv belgeleri Ermeniler'in son 80-90 yılda "Şimdiki Ermenistan' daki" Türk menşeli yer adlarının sahte bir şekilde ermenileştirmek gibi çirkin siyasetinin kökünden yalan üzerinde dayandığını bir daha kanıtıyor. Bu yüzden Osmanlı dönemi arşiv belgelerine dayanarak zaman-zaman Osmanlı idareçiliğine geçmiş Azerbaycan'ın tarihi arazilerine ait olan Gence-Karabağ, Tiflis, Lori, Erdebil, Urmiya, Tebriz, Xalxal, Mosul-Kerkük ve başka bu gibi çeşitli tarihi bölgeleri ile beraber, Nahçıvan ve İrevan sancakları üzerine ayrıca toponimik tatiklerin yapılması oldukça önemlidir. Bu arşiv belgeleri esasında yapılacak toponimik çalışmalar çağdaş devirde Ermenilerin sadece Azerbaycan'dan değil, tüm dünyadan, özellikle Türkiye ve Gürcüstan'dan yeni toprak iddialarına son verecek en önemli tarihi kanıtlardır.

Eski dönem Osmanlı kaynakları çeşitli bölgelerde olduğu gibi, Azerbaycan'da, Gürcüstan'da ve şimdiki Ermenistan'da ilkin meskunlaşan eski kavim ve kavim birliklerinin ve onların adını yansıtan coğrafi adların tarihini öğrenmek için çok değerli bilgiler vermektedir. Son dönemlerde Türk halklarının yerleştiği çeşitli bölgeler aynı zamanda, Azerbaycan, Gürcüstan ve şimdiki Ermenistan üzere yapılan çağdaş onomastik araştırmalar dikkata alınmazsa, bu onomastik birimler tarihi kaynaklar, özellikle Osmanlı kaynakları üzere araştırmaların dışında kalmıştır. Arşiv belgelerine dayanarak XIII –XVIII. yüzyıla ait bir çok tarihsel, özellikle Osmanlı kaynaklarında rasladığımız toponimlerin (coğrafi adların) çok büyük bir grubunun etnonimlerden (kavimlerin adıntan) türemiş coğrafi adlar olduğunu görüyoruz. Eski Osmanlı kaynaklarında Anadolu ve onun çevresine yakın bölgelerde, özellikle Nahçıvan ve İrevan'da (şimdiki Yerevan) mevcut eski Türk kavimlerinin adını yansıtan yüzlerce toponim mevcuttur. Osmanlı döneminin belgelerinde kayıta alınmış, çağdaş devirde Türk halklarının yaşadığı alanlarda tarihsel varlığını koruyan *As//Az, Alpout, Afşar, Beceneg//Peçenek, Kimmer//Gemerli, Uz, Tırkeş, Tondar, Teke, Karakoyunlu, Mag, Çaxırlı, Çepni, Celayirli, Çağatay, Çol//Çul//Sul, Kengerli, Kıpçak, Keçili, Külüs, Tatar, Bayat, Bayandur, Halac, Kınık, Oğuz, Türkman, Sak, Karapapak* ve başka bu gibi bir çok eski Türk menşeli toponimlere (coğrafi adlara) rastlıyoruz ki, bu etnotoponimlerin menşeyinin açıklanması Türk tarihinin günümüze kadar öğrenilmeyen sorunlarının tesbiti, aynı zamanda, Ermenilerin Anadolu ve çevresindeki bölgelere, özellikle Nahçıvan'a karşı yöneldilmiş uydurma arazi iddialarına çok tutarlı tarihi cevaptır. Osmanlı dönemine ait arşiv belgeleri ve farklı dillerde olan tarihi kaynaklar esasında yapılan toponimik araştırmalar eski Türk menşeli etnotoponimlerin bir çoğunun çağdaş devirde çeşitli nedenler yüzünden yabancı etkilere maruz kalarak değişikliğe uğradığını net bir şekilde ortaya koyuyor.

Osmanlı döneminin kaynaklarında ve arşiv belgelerinde adı geçen tarihi M.Ö. devirlere kadar uzanan, özellikle eski Türk tarihinin canlı kanıtları olan bir çok onomastik birimlerin,

ırmak, pınar, dağ, göl, şehir, köy adlarında izi kalmış kabile ve etnos adlarının, aynı zamanda bu etnosların dilindeki sözlerden yaranmış coğrafi adların araştırılması, sadece türkoloji dilcilik için değil, aynı zamanda, Türk coğrafyasının tarihsel sınırlarının belirlenmesi ve araştırılması açısından da çok önemli kaynaklardır. Osmanlı döneminin kaynaklarında adı geçen, tarihi daha eski çağlara M.Ö. ait Az, Kimmer, Kenger, Sak, Sungur gibi bir çok kabile ve etnos adlarının çağdaş devirde çeşitli coğrafyalarda yaşayan Türk halklarının toponimiyasında ırmak, pınar, dağ, göl, şehir, köy adlarında izinin kaldığını görmek mümkündür.

Osmanlı dönemi kaynaklarıyla beraber, çeşitli dillerde olan tarihi belgeler üzerinde yapılan araştırmalardan anlaşılıyor ki, XIX. yüzyıldan başlayarak Türkiye ve Azerbaycan gibi ülkelerin arazilerinde yeni bir devlet yaratmak gibi sorunsuz iddialarını kabul ettirmek için ulusal alanda uzun zaman devamlı olarak uğraşan Ermeni taşnakları tereddüt etmeden her yönde çeşitli şekillerde teröre başvurmuşlardır.

XX. Yüzyılın başlangıcında Sovyet döneminde İrevan Hanlığı arazisinde yaradılmış Ermenistan devletinde Azerbaycanlılar ülkenin idari sistemine dahil edilmiyor ve Ermenistan devleti onların sınır dışı edilmeleri için her türlü girişimde bulunmaktan bile çekinmiyordu. Bu konuları ele alan Fuad Aliyev ve Urfan Hasanov “Vandalizm: Tarihsel İsimlere Karşı Soykırım” kitabına atıfda bulunarak “Günümüz Ermenistan’ında Azerbaycan yerleşimlerinin ve diğer yer adlarının değiştirilmesi sürecinin ilk olarak 1919 yılında Ermenistan Hükümeti’nin kararıyla başladığını” gösteriyor. Ermenistan’da Sovyet gücünün kurulmasından sonra, 1935’e kadar 190’dan fazla Azerbaycan yerleşim yerinin adı değiştirildi. Daha sonraki dönemlerde 1988-1990’lı yıllarda tüm Azerbaycan Türklerini bu bölgeden tamamen sınır dışı ettikten sonra, Azerbaycana ait tarihi Türk isimlerinin değiştirilme süreci hızlanarak yaygınlaştı ve başka milletlerin yaşamadığı mono Ermeni devletinin kurulmasıyla bu süreç 1991 yılında tamamlandı.^{7,8}

Tarihsel kayıt ve belgelerden görüldüğü gibi, Rus İmparatorluğu’nun yardımıyla zaman-zaman Azerbaycan-Türk halkına karşı soykırım siyasetini gerçekleştiren Ermeniler ulusal hakları bile sayı almayarak daha da irelilemiş Azerbaycan’ın tarihi topraklarında kendilerine yeni sahte tarih ve medeniyet yaratmaya başlamışlar. XX. yüzyılın başlangıcında Sovyet imperiyasının büyük desteğiyle eski Azerbaycan-Türk topraklarında Ermenistan devletini yaratmış oldukları gibi, aynı şekilde kendilerine sahte tarih ve medeniyet yaratmak için bu

7 Fuad Aliyev, Urfan Hasanov, *İrevan Hanlığı*, Şark-Garb, Bakı 2007, s.22.

8.Vandalizm: Tarihi Adlara Karşı *Soykırım*. Kitabın proje lideri, önsözün yazarı ve bilimsel bir editörü Akademisyen Yagub Memmedov, Turhan, Bakı 2014, s. 4-5.

topraklarda eski Türk medeniyetine sahiplenmek, sahiplene bilemediklerini ise tamamen yok etmek için gereken işlemleri de aynı şekilde yapmış ve bir çok alanlarda olduğu gibi, eski Türk kökenli tarihi coğrafi adları ermenileştirmekle bu alanlarda mevcut Türk tarihini kökünden yok etmek için uğraşmışlardır.

1948-1953. yıllarda olduğu gibi, 1988 yılından başlayarak Rusya'nın desteğiyle yeniden Azerbaycan'a karşı tarihi tecavüzlerini gerçekleştiren Ermenilerin son yıllara kadar Azerbaycan topraklarını işgali ve toplum katliamları devam etmektedir. 200 yıldan fazla bir tarihi süreçte usanmadan Azerbaycan-Türk halkına karşı devamlı olarak soykırım siyasetini gerçekleştiren Ermeni terroristleri XX. yüzyılın 1988-1990'lı yıllarında yeniden Rusya'nın desteğiyle Azerbaycan'ın topraklarında sonuncu işgalini Karabağ üzerinde gerçekleştirmiş oldu. Bu işgal Azerbaycan'ın *Hocalı, Hocavend, Şuşa, Kelbecer, Laçın, Ağdam, Ağdere, Cebrayl, Füzuli, Gubadlı, Zengilan* gibi stratejik ehemiyetli bölgelerinin kaybedilmesine neden oldu. Rus ordusunun yardımıyla Ermenilerin işgal ettiği bu bölgelerin ahalisi çoğunlukla Ermeniler tarafından toplum halinde katliam edildi, sağ kalanların büyük bir kısmı esir alındı, bir kısmı ise evlerinden çıkarıldı ve köylerin çoğu yandırıldı. Bununla da, bir milyondan fazla Azerbaycan Türkü kendi topraklarından didergin salındı.

1990. yılın Ocak ayının 20'de Rus ordusunun terkiibunde Bakü'de daha bir katliam yapan Ermeni vandalları 1991 yılında Ermenistan'ın Meğri ilçesinde kalmış sonuncu Azerbaycan köyü Nüvedi'de yaşayan Azerbaycan Türklerini tamamen buradan çıkardıktan sonra "Türksüz Ermenistan" projesini gerçekleştirdi ve Ermenistan liderinin 1994.yıl kararnamesiyle köyün adı *Nrnadzor* olarak değiştirildi.⁹

Türkolojide ve çağdaş Azerbaycan dilçiliğinde son dönemlerde Türk halkının sahip olduğu bir çok yerleşim alanları üzere yapılan çağdaş onomastik araştırmalar dikkata alınmazsa, bu onomastik birimler tarihsel kaynaklar, özellikle Osmanlı dönemi kaynakları üzere araştırmaların dışında kalmıştır. Günümüzde araştırmaların dışında kalmış ciddi tarihi faktörleri yansıtan çok zengin Osmanlı kaynaklarının bir çoğu malesef basılıp yayımlanmamıştır. Türkiye ve Avrupa ülkelerinin devlet arşiv ve kütüphanelerinde korunan bu kaynaklar bir çok yönden, özellikle tarihi onomastik tatkikler için çok önemli olsa da, malesef bu kaynaklar son dönemlere kadar yeterince araştırılmamıştır.

1-Azerbaycan-Türk onomastik birimlerini yansıtan eski Osmanlı kaynakları hakkında genel bilgi

⁹<https://en.wikipedia.org/wiki/Nrnadzor>. (12.09.2021).

Osmanlı devletinin beylikler dönemine ait en önemli tarihi belgelerden birisi “Mühimme defterleri”dir. Bu defterlerde Osmanlı Divanı’ndan çıkan kararların bir kopyası kaydedildiğinden, bu kaynaklar bir çok yönden, özellikle dil ve tarihi araştırmalar için özelliğe sahiptirler. Divan’ın işleyişine bağlı olarak hazırlanmış olan bu defterlerdeki kayıtlar, yüksek kararalma organı olan bir kurumun belgeleri niteliği taşıdığından o devr resmi devlet belgeleri olarak bir çok tarihi faktörlerin, özellikle çağdaş devrde değişikliğe maruz kalmış o döneme ait milli coğrafi adların tarihi tatkiki için vazgeçilmez kaynak külliyyatı haline gelmiştir.

Tarihi akademisyen Ziya Bünyatov’un 1984 yılında İstanbul’da Başbakanlık Arşivinde korunan 1727. yıl “Nahçıvan Sancağının Müfessel Defteri”nin Azerbaycan’a getirmiş olduğu mikrofilminin dışında Sovet döneminin sonlarına kadar Azerbaycan’da Osmanlı dönemine ait hiç bir kaynaktan yararlanmak mümkün olmamıştır. Rus bolşevikleri tarafından Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti devrildikten sonra Rus imparatorluğu egemenliğinde Sovyet döneminin yasakları yüzünden tarihçiler sadece XVI-XVIII. yüzyıl Osmanlı müellifleri Peçevi’nin, Naiman’ın, E.Çelebi’nin, Küçük Çelebizade’nin basılmış eserlerinden genel kaynak olarak yararlanabilmişlerdir.

XVI-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı idareçiliğinde olan sancakların “Müfessel defterler”inin değerli özelliklerinden birisi de, bu sancakların XVI-XVIII. yüzyılda mevcut etnik terkihi hakkında bilgi vermesidir. “Müfessel defter”ler üzerinde yapılan onomastik tatkikler sancakların etnik yapısını adı defterlere kayıt edilen şahıs ve yer adlarına göre tesbit etmek imkanı sağlıyor. Tarihten bellidir ki, M.Ö. yıllardan Oğuz-Kıpçak Türk yurdu Azerbaycan’ın eski tarihi bölgeleri olan Nahçıvan ve Azerbaycan’ın Batı kısmı eski İrevan Hanlığı arazilerinde XX. Yüzyılın başlangıcında Rusiya tarafından yaratılmış şimdiki Ermenistan devletine ait edilen Azerbaycan’ın tarihi arazileri XVI. yüzyılın sonlarında(1588-1603) ve XVIII. yüzyılın başlangıcında (1724-1735) Osmanlı imperiyasının sınırları içerisine katılmış ve burada Osmanlı idarecilik sistemi uygulanmıştır.¹⁰

XVI-XVIII. yüzyıl Osmanlı kaynakları üzere yapılan tarihi toponimik araştırmalar Azerbaycan Türklerinin bin yıllar boyunca yarattığı zengin maddi ve manevi medeniyet merkezi olan İrevan Hanlığı’nın (1920’li yıllarda Rusiyanın desteğiyle Azerbaycan topraklarında yaratılmış şimdiki Ermenistan’ın) tarihen Azerbaycan’ın batı bölgesi olarak Osmanlı idareçiliğinde kendine has dahili inzibati arazi bölgesi olduğunu bir daha kanıtıyor. Azerbaycan’ın kuzey-batısında yerleşen 1747-1797. yıllarda bağımsız devlet olmuş İrevan Hanlığı Osmanlı idareçiliğinde başkenti İrevan olmakla *Gırxbulag, Zengibasar, Garnibasar,*

10 *Nahçıvan Sancağının Müfessel Defteri*, (Çev. Ziya Bünyatov ve Hüsameddin Memmedov), (Garamanlı), Elm, Bakı 2001. s.5;

Vedibasara, Şerur, Sürmeli, Derekent, Saatlı, Talin, Seyidli-Axıskalı, Serdarabad, Karbi, Abaran, Dereçiçek, Göyçe gibi 15 mahala (ilçeye) bölünmüştü.¹¹

XVI. yüzyılın sonu, XVIII. yüzyılın başlangıcında ve XVIII. yüzyılın 20-30'lu yıllarında Osmanlı idareçiliğinde olmuş Revan (İrevan) beğlerbeyliğinde *Çukursed, İrevan, Karbi, Vedi, Aralıg, Talin, `Ermus, Abnik, Abaran, Şerabhana* gibi livalarında *Ağcagala, Mevaziye-Xatun, Mülki Arslanlı, Garabağ, Dereşam, Dereşahbuz, Bazarçayı, Şerur, Zar Zebil, Elince, Sisyan, Azadciran, Ordubad, Şorlut, Derenürgüt* gibi Türk sözlerinden yaranmış çok sayıda coğrafi adlar ve bu bölgelerde yaşayan halkların milli kimliğini belirten antroponimlerin (şahıs adları) kayıta alınması bu toprakların kuşkusuz eski Azerbaycan-Türk yurdu olduğunun kanıtıdır.

1590.yıl tarihli “İrevan Eyaletinin Müfessel Defteri”inde olduğu gibi, 1727. yıl tarihli “Nahçıvan sancağının müfessel defteri”nde de Nahçıvan’ın *Ordubad, Culfa, Elince, Sair Mevazi, Dereşahbuz, Mülki-Arslan, Mevaziye Xatun, Garabağ, Gışlağat, Dereleyez* gibi şehir ve ilçeleri, aynı zamanda, *Mirzebey, Şahab, Günbez, Gala* ve başka bu gibi Türk adlarını taşıyan mahalleleri ve *Ağa camisi, Hacı Xelil (Halil) camisi, Sultan Mahmud camisi, Besri camisi, Molla Ahmet mahellesinin camisi ve Xetib (Hatip) bazarı, Şeytanbazar, Çanag, Türengi ve Meydan çarşılarının* da adları bu alanların eskiden Türk memleketi olduğunu gösteriyor.¹²

1728’de Osmanlı devletinin tertib ettiği “İrevan Eyaletinin İcmal Defteri”nden anlaşılıyor ki, Osmanlı devletinin idari bölgesel bölümüne dayalı Nahçıvan için sonradan ayrıca “Müfessel defter” düzenlenmiş *Zar Zebil ve Şerur, Maku, Iğdır, Sürmeli* nahiyeleri Nahçıvan sancağından çıkarılarak İrevan eyaletine birleştirilmiş ve bu eyaletin nüfusu %100 Türklerden oluşan *Göyçe, Mezre, Xinzrek, Gırxbulag, Dereçiçek, Sederek* adlı nahiyeler ve *Şürekel* livası yaratılmıştır.¹³

Nahçıvan ve İrevan Hanlığının tarihi ile bağlı Osmanlı kaynaklarından daha iki eser, İstanbul’un Fatih kütüphanesinde mevcut Celalzade Mustafa Çelebi’nin “Tebakat ül-memalik fi deracat ül-mesalik” ve İstanbul’un Topkapı müzesinin kütüphanesinde Revan köşkünde korunan Cerrahzade Muhammed’in “Revan müharibesi tarihçesi” Osmanlı beylikler dönemine ait tarihi toponimik araştırmalar için çok önemli kaynaklardır. 46 sayfalık bu esere yazarı tarafından ad verilmediğinden tarihçiler ona şerti olarak “Revan Müharibesi Tarihçesi” adını vermişlerdir.

Çok önemli tarihsel kaynak olan bu eserde sadece İrevanın I. Şah Abbas tarafından kuşatılması ve Osmanlılar’dan geri alınmasını değil, aynı zamanda I. Şah Abbas’ın Nahçıvan uğrunda apardığı mücadileden de bahsediliyor. Bu yüzden toponimik araştırmalar için eserin

11 *İrevan Eyaletinin İcmal Defteri*. Araştırma, (Çev. Ziya Bünyadov, Hüsameddin Memmedov), (Garamanlı). Elm, Bakı 1996, s.13.

12 *Nahçıvan sancağı, a.g.e.*, s.15-17.

13 Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasibetleri (1578-1612)*, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993. s. 180.

değeri bir az da artıyor.¹⁴ İrevan ve Nahçıvan'ın tarihine ait çok değerli bilgi veren kıymetli kaynak gibi bu eserlerin her biri aynı zamanda, günümüzde Ermeni terörüne maruz kalmış eski Türk kökenli onomastik birimlerin öğrenilmesi ve tespit edilmesi için çok önemli tarihi belgelerdir.

Azerbaycan'ın yavrusu, aynı zamanda Türk dünyasının ayrılmaz bir parçası, Nahçıvan'ın tarihiyle, özellikle siyasi tarihiyle ilgili çok kıymetli belgeler İstanbul'da Başbakanlık Arşivinde korunuyor. İstanbul'da Başbakanlık Arşivinde bulunan 263 sayıda "Mühimme defter"leri 1553-1869. yılların devlet belgeleri olarak XVI-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı'ların Nahçıvan uğrundaki mübarizelerini yansıtan çok mühüm kaynaklardır. Nahçıvan'ın sosyal-siyasi tarihiyle ilgili çok değerli bilgiler veren bu defterler, aynı zamanda XV-XVIII. yüzyıla ait Nahçıvan ve ona yakın olan bölgelerin onomastik manzarasını da çok mükemmel şekilde yansıtan resmi belgelerdir.

Araştırmalar T.C.Başbakanlık Arşivinde Nahçıvan'ın XVI-XVIII. asırlar tarihiyle ilgili yüzlerle belgenin mevcut olduğunu göstermektedir. O devrin resmi devlet belgeleri sayılan "Şikayet defterleri", "Ehkam defterleri", "Sancak tövcih defterleri" adlı bir çok belgeler toplusu var ki, bu belgeler İrevan ve Nahçıvan'ın o devr tarihini yansıtan en değerli kaynaklardır. İstanbul Başbakanlık Arşivindeki bu belgeler sırasında Nahçıvan'ın XVI-XVIII. asırlar tarihiyle ilgili kıymetli kaynaklardan birisi de tahrir defterleridir. Bu defterler "müfessel" ve "icmal" adıyla iki kısma ayrılıyor.

Nahçıvan sancağının XVI-XVIII. asırlardaki arazisi, idari bölgüsü, aynı zamanda tarihi onomastik manzarası hakkında çok net bilgileri Osmanlı devrinin tahrir defterlerinden almak mümkündür. 1590-1727.yıl tarihli "İrevan Eyaletinin İcmal Defteri" ve "Nahçıvan Sancağının Müfessel Defteri" söz açığımız konuyla ilgili çok zengin tarihi kanıtları ortaya koymaktadır. Bu defterler İrevan ve Nahçıvan'ın idari bölgelerinin sınırları, yaşayış meskenlerinin tipleri ve sayıları hakkında istatistik bilgi verdiği için onomastik araştırmalar için mükemmel kaynaklardır. "Müfessel Defter"lere göre XVI. asrın sonlarında Nahçıvan sancağı aynı adlı kazadan ve *Ağcagala, Məvaziyi –Hatun, Mülki – Arslanlı, Karabağ, Dereşam, Dereşahbuz, Bazarçayı, Şerur, Zar, Zebil, Alınca, Sisyan, Azadciran, Ordubad, Şorlut ve Derenürgüt* nahiyelerinden ibaret olmuştur. Bu belgelerden aydın olur ki, XVIII. yüzyılın 20. yıllarında Osmanlı'lar Nahçıvan sancağıyla beraber, Ordubad sancağını da yaratmışlardır.¹⁵

1727 yılında Osmanlı'lar Nahçıvan sancağı için ayrıca bir "müfessel defter" tertib ettikleri zaman Zar, Zebil ve Şerur nahiyeleri Nahçıvan sancağının terkiibinden çıkarılmış ve İrevan

14 *Nahçıvan sancağı, a.g.e., s.6.*

15 Ali Sinan Bilgili, *Osmanlı İrevan ve Azerbaycanı. 16. ve 18. Yüzyıllar Sosyal ve Ekonomik Tarih*, Bozkır Yayınları, Erzurum 2004, s.88.

eyaletine birleştirilmiştir. Bunlarla beraber, Ordubad, Bazarçayı ve Ağcagala nahiyeleri iptal edilmiş, Sair Mevazi, Gışlağat ve Dereleyez adlı yeni nahiyeler yaratılmıştır. Bununla da Osmanlı'ların Nahçıvan sancağının arazisi ve inzibati bölgesinde 14 nahiye (bölge) *Nahçıvan, Alınca, Sair-Mevazi, Məvaziyi –Hatun, Derşahbuz, Mülki-Arslanlı, Karabağ, Gışlağat, Dereleyez* kalmıştır.¹⁶

Osmanlı kaynaklarından görüldüğü gibi, XVI.-XVIII. yüzyıllarda mevcut olan Nahçıvan sancağının arazisi çağdaş Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin arazisinden defalarca büyük bir alan olmuş ve şimdiki Ermenistan'ın Ezizbeyov (eski adı: Soylan), Yexegnadzor (eski adı: Keşikent), Cermuk (eski adı: Sefolar), Sisyan (eski adı: Garakilse), Meğri ve başka bu gibi bir çok ilçelerinin alanlarını da kapsamıştır. Osmanlı dönemi arşiv belgeleri Ermenilerin son 80-90 yılda şimdiki Ermenistan'daki Türk kökenli yer adlarının değiştirilerek ermenileştirmek gibi çirkin siyasetinin iç yüzünü aydınlatıyor ve Ermenilerin uydurma tarihinin tamamen yalan üzerinde dayandığını bir daha kanıtıyor. Bu yüzden Osmanlı dönemi arşiv belgelerine dayanarak, zaman-zaman Osmanlı idareçiliğine geçmiş Azerbaycan'ın en eski tarihi bölgeleri olan Nahçıvan ve İrevan sancakları üzerine ayrıca toponimik tatkikler yapılması çok önemlidir.

Bu arşiv belgeleri üzere yapılan onomastik araştırmalar çağdaş devrde Ermenilerin sadece Azerbaycan'dan değil, tüm dünyadan, özellikle Türkiye ve Gürcüstan'dan yeni toprak iddialarına son verecek en önemli tarihi kanıtları ortaya koyuyor. Osmanlı dönemine ait arşiv belgeleri ve tarihi kaynaklar esasında İrevan Hanlığı, şimdiki Ermenistan'daki mevcut coğrafi adlar üzerine yapılan toponimik araştırmalar eski Türk kökenli etnotoponimlerin bir çoğunun çağdaş devirde Ermeniler tarafından değiştirildiğini, bir çoğunun ise tamamen aradan kaldırıldığını göstermektedir.

Osmanlı dönemine ait kaynaklarda, özellikle Osmanlı devletinin çeşitli bölgeler üzere tertip ettiyi icmal ve müfessel defterlerinde Anadolu ve onun çevresine yakın bölgelerde, özellikle Nahçıvan ve İrevan'da mevcut eski Türk etnonimlerinin adını yansıtan kayıta alınmış *As//Az, Alpaut, Kimmer//Gemerli, Uz, Tırkeş, Karakoyunlu, Karapapak, Mag, Çepni, Celayirli, Kıpçak, Tatar, Bayat, Bayandur, Halac, Kınık, Cağatay, Oğuz, Türkman, Kengerli, Sak, Çol//Çul//Sul* gibi yüzlerce etnotoponim Türk tarihinin günümüze kadar öğrenilmeyen bir çok sorunlarının tesbiti, aynı zamanda bu alanların hayla M.Ö. devirlerden eski Türk toprakları olduğunu kanıtlamakla, Ermenilerin Anadolu'dan ve Nahçıvan'dan yeni arazi iddialarının asılsız olduğunu gösteriyor.

16 *İrevan eyaleti, a.g.e., s. 8.*

Osmanlı dönemi Azerbaycan toponimlerini yansıtan değerli kaynaklardan biri de Yunus Zeyrek'in "IV. Sultan Murad'ın Revân ve Tebriz Seferi Rûz-nâmesi"dir. Osmanlı tarihinin çok önemli bir devresine ışık tutan bu eserde İrevan ve Nahçıvan üzerinden Güney Azerbaycan'a ait toponimik bir yol haritası çizmek mümkündür. Osmanlı döneminde IV. Murad Han'ın faaliyetini değerlendiren bu eserde Azerbaycan'ın tarihi arazilerine ait olan Revan, Aras, Afşarlı, Çorıs, Hoy Merend, Sofiyan, Salmas, Karadepe, Tebriz gibi bir çok toponimler sadalanır.¹⁷ Tarihi belgelerdeki bu toponimik faktörlere dayanarak, Azerbaycan'a ait tarihi yer adlarının incelenmesi biraz daha kolaylaşır.

XVI-XVIII. yüzyıl Osmanlı kaynaklarıyla beraber bir çok dünya, özellikle, rus tarihçilerinin eserlerinde ve tarihi araştırmalarında tarihi Türk toprakları olan şimdiki Ermenistan'da eski Türk tarihinin kanıtı olan Türk kökenli toponimlerin bir çoğunun siyasi-ideolojik açıdan değiştirildiğini, bir çoğunun da tamamen aradan kaldırıldığını ve sovyet döneminde Ruslar tarafından Nahçıvan ve onun etraf bölgelerinin kısım-kısım koparılarak XVIII. Yüzyıldan başlayarak Kafkasya'ya göçürülen Ermeniler için sonradan Ermenistan devletinin yaratıldığını bir daha kanıtıyor. Rusya Bilimler Akademisi'nin akademisyenleri Anatoli Petroviç Novoseltsev ve Zelik İosifoviç Yampolski'nin araştırmalarında da şimdiki Ermenistan'ın büyük kısmının erken orta asırlarda Kafkas Albanyası'na ait olduğu gösteriliyor.^{18,19}

1813-1828'li yıllar Rusya ile İran arasındaki savaşın sonunda iki ülke arasında yapılan (1804-1813) Gülüstan ve (1826-1828) Türkmençay Antlaşmaları Azerbaycan'ın parçalanmasıyla ve Azerbaycan'ın Kuzey kısmının Rusya, Güney kısmının İran-Fars devleti tarafından işgal olunmasıyla sonuçlanmıştır. 1828 yılında Rusya ile İran arasında imzalanan Türkmençay Antlaşmasından sonra, Çar Rusyası bu arazilere İran ve Osmanlı İmpariyasından toplu şekilde göçürmüş olduğu Ermenilerle bu vilayetin etnik nüfusunda çok ciddi değişiklik yaratmış oldu. Y.Mahmudov'un kaydettiği gibi, XIX yüzyılın 20'li ve 30'lu yıllarından başlayarak, Çar Rusya'sı Ermenileri Güney Kafkasya'daki Azerbaycan topraklarına göçürüp yerleştirmekle bu bölgenin eski tarihi dönemlerden devam eden geleneksel etno-politik ve dini manzarasını zorla

17 Yunus Zeyrek, *IV. Sultan Murad'ın Revân ve Tebriz Seferi Rûz-nâmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 6, 77-78, 81, 96.

18 Zelik İosifoviç Yampolskiy, *K İzuçeniyu Drevnogo Puti iz Kaspiyskogo Morya Po Reke Kure Çerez Gruziyu k Çernomu Moryu*, Tr. İnstitutu İstorii AN GSSSR, t.2, Moskva 1956.

19 Anatoli Petroviç Novoselçev, *K Voprosu Politiçeskiy Graniçe Armenii i Kavkazskoy Albanii v Antiçnyy Period. Kavkaz i Vizantiya*, Sb. İzdatelstvo AN Arm.SSR, Erevan, 1979, s. 10-18.

değiştirmeyi başardı. Kuzey Azerbaycan'ın İran ve Türkiye ile sınır topraklarında Güney Kafkasya'ya için tamamen yabancı olan yeni bir Hıristiyan toplusu yerleştirdi.²⁰

Toplum göçürmelerle bu bölgede Ermeni nüfusunun artımı Kuzey Azerbaycan'ın Nahçıvan ve İrevan Hanlığı arazilerinde Çar Rusya'sı tarafından 1849 yılında Ermeniler için yeni bir bölgenin, İrevan Guberniyası'nın yaratılmasıyla sonuçlanmış oldu. İrevan'da Rusların daha loyal kabullendiği hristianların say üstünlüğü sonraki tarihi dönemlerde de Ermeni vilayetinin inzibati arazisinin daha da büyütülerek güçlendirilmesine getirip çıkarmıştır. Bununla da Çar Rusya'sı döneminde Kuzey Azerbayca'nın İrevan Hanlığı arazisinde yaratılmış İrevan Guberniyası 1918. yılın mayıs ayında imzalanmış Batum Barış antlaşmasına göre 9.000 km.² bir alana sahiplenmiş Ermenistan Sovyet imparatorluğunun desteğiyle XX. yüzyılın 20.yıllarında Moskov'daki Bolşeviklerin yardımıyla Azerbaycan'ın *Zengezur, Göyçe, Dereleyez, Garagoyunlu* gibi bölgelerinin hesabına 29,8 km/²'lik bir alanda Ermenistan gibi bir devlet haline getirilmiş oldu.²¹

XIX. yüzyılda Ermenilerin İran ve Türkiye'den şimdiki Ermenistan arazisine toplum halinde göçürülmesinden sonra, İrevan eyaletinin *Gırxulag, Zengibasar, Körpübasar, Vedibasar, Şerur, Sürmeli, Derekend, Parçanis, Seedli, Talın, Seyidli, Ağsaggallı, Serdarabad, Garnibasar, Abaran, Dereçiçek, Göyçə, Nahçıvan eyaletinin Elinceçay, Mevazixatun, Xok, Nahçıvan, Dereleyez mahallarının, Ordubad dayiresinin Ordubad, Eylis, Deste, Bilev ve Çennep* gibi mahallarında yaşayan Azerbaycan Türklerinin çoğu Türkiye ve Güney Azerbaycan'a (İran'a) göç etmek zorunda kalmıştır.

İster Kuzey, isterse de Güney Azerbaycan'da antitürk propogandasını gerçekleştiren Rusya ve İran'da Ermenilerin aracılıyla Azerbaycan Türklerine karşı 200 yıl düşünülmüş şekilde devam eden bu büyük ölçekli soykırım binlerce Azerbaycan Türkü'nün amansızlıkla katliam edilmesine, aynı zamanda Azerbaycan Türkleri'nin yaşadığı yüzlerce tarihi şehir ve köyün tamamen yakılarak yerle yeksan edilmesine neden olmuştur.

Ulusal azınlıklar için cehenneme dönüşen Rus İmparatorluğu Kafkasya'daki jeopolitik konumunu güçlendirmek için Ermenileri silah olarak kullanmakla eliyle Ermenilerin uzun yıllar Azerbaycn'a karşı devamlı şekilde yaptığı katliamlarla gerçekleştirmiş olduğu etnik temizleme binlerce insanı kendi topraklarından didergin salmış, bu halkın tarihi geçmişini yaşatan en eski milli medeniyet abideleri tamamen yok edilmiştir.

20 Yagub Mahmudov, İrevan Hanlığı, Rusya işğali ve ermenilerin Şimali Azerbaycan torpaklarına göçürülmesi, A.A.Bakıhanov adına Tarih İnstitutu, Bakı 2010, s.11

21 Aziz Elekberli, *Gadim Türk-Oğuz Yurdu Ermenistan*, Sabah, Bakı1994, s.11.

1590 ve 1728. yıl tarihli “İrevan Eyaletinin İcmal ve Müfessel Defterleri” ve bu devirde yazılmış Osmanlı tarihi kronikaları, Gelibolulu Ali efendinin “Kühül-Ahbar” ve “Nüsretname”si, aslen Urmiye’li III Murat’ın şahnamecisi ve katibi olan Seyyid Loğman’ın “Züdet-et Tevarix” eseri, İbrahim Rehimizade’nin “Zafernameyi-Sultan Muradhan”, Kemani Mustafa ağanın “Revan fethnamesi” ve başka bu gibi tarihi kaynaklarla yanaşı, çağdaş devirde F.M.Kırzıoğlu’nun “Osmanlılar’ın Kafkas Elleri’ni Fethi (1451-1590)”, Ali Sinan Bilgili’nin “Osmanlı İran ve Azerbaycanı. XVI ve XVIII yüzyıllar sosyal ve ekonomik tarih”, Uzman Hasan Buyruk’un “İğdır Yöresinde Ermeni Mezalimi”, M.Sedi Koçaş’ın “Tarihte Ermeniler ve Türk – Ermeni Münasibetleri” gibi birçok diğer tarihi eserler Osmanlı beylikler döneminde XX. Yüzyılın başlarında yaratılmış Ermenistan devletinin, eski İrevan Hanlığı’nın nüfusunun etnik yapısı hakkında resmi statistik bilgiler veren tarihsel kaynaklar olarak o dönem İrevan eyaletinde genel olarak daha çok nüfusa malik Türk-Müsülman halkının yaşadığını kanıtlıyor.

XX. yüzyılın başlangıcında Türkiye’nin İğdır vilayetinde Ermenilerin yaptığı katliamları gün ışığına çıkaran Hasan Buyruk’un “İğdır yöresinde Ermeni Mezalimi” adlı tarihi eserinde de bu bilgilere ulaşılmaktadır: “1919. yılın başından Ağustos ayına kadar Erivan’ın tamamı Türk olan *Kergef, Keşişkent, Karabağlar, Abbasbeyli, Dehnez, Haraba, Şahaplı, Gedikli ve Çığınderesi* köylerinde yaşanan katliam ve kaç-kaç Ocak ayının 8’de yöre halkının “*Kaktağan*” dediği Osmanlı Ermenileri tarafından insanlar Çığın deresi köyüne getirildi. Daha sonra bu Ermeniler İngilizlerin eliyle *Kergef, Karabağlar, Abbasbeyli, Denizli ve Keşişkent* köylerine her eve 10-11 Ermeni olmak suretile yerleştirildiler”.²²

Şimdiki Ermenistan’ın eski Oğuz-Türk yurdu olduğunu kanıtlayan faktörlerden birisi de Osmanlı beylikler döneminden XIX. yüzyılın sonuna kadar Revan Hanlığı’nda İrevan hanlarının hepsinin Azerbaycan Türkü olmasıdır.

Halil han Ziyadlı-Gacar (1752-1755);

Hasaneli han Ziyadlı-Gacar (1755-1762);

Hüseyneli han Ziyadlı-Gacar (Hasaneli hanın kardeşi- 1762-1783);

Gulameli han Ziyadlı-Gacar (Hüseyneli hanın oğlu – 1783-1784);

Mehammed han Ziyadlı-Gacar (hakimiyet yılları 1784-1805);

Mehdigulu han Develi-Gacar (hakimiyet yılları 1805-1806);

Ahmet han Mügeddem (hakimiyet yılları 1806-1807);

Hüseynghulu han Govanlı-Gacar (hakimiyet yılları 1807-1827).

22 Hasan Buyruk, *İğdır ve Yöresinde Ermeni Mezalimi*, Güneş Vakfı Yayınları, İğdır 2008, s.78.

XVIII. yüzyılın ortalarında temeli Mirmehdi Han tarafından koyulmuş bağımsız hanlık olan İrevan Hanlığı çağdaş Ermenistan, şimdiki Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Şerur ve Sederek rayonlarını (ilçelerini) ve Türkiye'nin Iğdır ilini ehateli ediyordu. 1828 yılında Rusya imperiyası ile Kacar Şahensahlığı arasında imzalanmış Türkmençay antlaşmasına göre Azerbaycan'ın kuzey kısmı İrevan Hanlığı da dahil olmakla Rusya'nın terkiğine katılmıştır. Ermenilerin şimdiki Ermenistan'a toplum akını 1877-1878 yıllarda Rusya Türkiye savaşından sonra daha da güçlenmiştir. 1890'lı yıllarda Türkiye'de baş vermiş Ermeni isyanları neticesinde 400.000 Ermeni yine de Kafkasya'ya İrevan eyaletine göçürülmüştür. N.Şavrov'un yazdığına göre, XX. yüzyılın başlangıcında Zakafkasiya'da yaşayan Ermenilerin bir milyonu Rusların yardımıyla buraya yerleştirilmiştir.²³

“Müfessel ve İcmal defterler”indeki tarihi kronoloji bilgilere göre, İrevan eyaletinde yaşayan 43.780 kişinin 26.949 Hristian, 16.831 kişi ise Türk-Müsülman olmuştur. Bu sayıda dikkata alınmayan İrevan şehri ve köylerinden yaylalara gitmiş kişileri (20.000 Şerabhana nahiyesi nüfusunu ve Abaran nahiyesinde yaşayan Ali beyin 3000 binden artık ulusunu, tahmini 15.000'den çok) bu saya ilave edersek, burada Türk-Müsülmanların 51.831 kişi (eyalet nüfusunun % 67,5'ni) olduğu tespit ediliyor²⁴ 1728. yıl tarihli “Müfessel defter”de İrevan hanlığında nüfusun etnik yapısının hesaplanmasına göre bütün eyalette yaşayan 71.583 kişinin 43.784 (%61,2) Türk-Müsülman, 27.799 (%38,8) Hristianlar olmuştur.²⁵ Bir çok tarihi kaynaklar o dönem İrevan Hanlığı'nda yaşayan nüfusun etnik yapısında sayıya alınmış Hristianların hepsinin Ermeni olmadığı hakkında bilgiler vermektedir. Ermeni yazarları Abraam Yerevantsi'nin “1721-1736-cı yıllar müharibelerinin tarihi” ve anonim “Ermeni kronikası” adlı tarihi eserlerde İrevan'da (%21,6 olarak) milliyetce Ermeni olmayan Hristian çingenenin yaşaması hakkında verilen bilgiler de özel dikkat çekiyor.²⁶ Kemani Mustafa ağanın “Revan fethnamesi”nde Osmanlı ordusunun İrevan şehrinin yakınında Safeviler'le apardığı ilk döyüşde 10.000'den çok Türk-müsülmanın katledildiği, 15.000'den çok esir alınması hakkında bilgi veriliyor.²⁷ XIX. yüzyılda Rus-İran savaşında bu iki devlet tarafından 1813 “Gülüstan” ve 1828 “Türkmençay” Antlaşması imzalandıktan sonra, Azerbaycan'ın Kafkasyada'ki Kuzey kısmı Rusya, Güney kısmı ise İran-Fars devleti tarafından ele geçirilmiş oldu. Bu yüzden Bütün

23 Nikolay Nikolayoviç Şavrov, *Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkazie: Predstoyaşaya Rasprodaja Muganui İnorodçam*. SPb, Russkoe sobranie, Sankt-Peterburg 1911, s. 63-64.

24 *İrevan eyaleti, a.g.e.*, s.11.

25 *Nahçıvan sancağı, a.g.e.*, s.14.

26 Abraam Erevançi. *İstoriya voyn 1721-1736 gg*. Ar. FAN, Erevan 1939, s.23.

28 Münir Aktepe, *1720-1724 Oşmanlı-İran münasibetleri ve Silahşor Kemani Mustafa ağanın Revan fethnamesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s.68.

Azerbaycan'ın Orta Çağ onomastik sisteminin incelenmesi için çok değerli tarihsel kaynak olan Osmanlı devletinin arşiv belgeleri ve o deneme ait yazılmış tarihi eserler XIX. Yüzyıldan başlayarak Çar Rusyası'nın Kafkasya'ya yerleşmesi sonucunda Ermenileri kullanarak zaman-zaman Azerbaycan'dan kopardığı ve şu anda Kuzey Azerbaycan'ın sınırları dışında kalmış diğer tarihi bölgelerin de onomastikasını araştırmak için pahapiçilmez kaynaklar hesap olunmaktadır. XIX. Yüzyıla kadar Azerbaycan toprakları hayla Rusya ve İran devletleri arasında bölüştürülmeden önceki devirlerde bütünlükle Kuzey ve Güney Azerbaycan'a ait olan Nahçıvan, İrevan. Gence – Karabağ, Tebriz, Marağa, Urmıye, Xalxal (Halhal) ve Erdebil livasının, Gürcüstan eyaleti ve Ahıska, Lori livaları, Tiflis eyaletinin Gazax ve Borçalı ellerine dair Osmanlı devleti tarafından “Müfessel ve İcmal defterler” adıyla tertip edilmiş bu tarihsel belgelerin her biri Azerbaycan'ın siyasi, sosyo-ekonomik durumu, tarihi-coğrafi sınırlarını, aynı zamanda her bölgenin tarihi etnik nüfusunun belirlenmesi ve bu yönde kapsamlı araştırmaların yapılması için bir referans kaynağı olarak çok değerli bilgileri içermektedir.

Azerbaycan'ın 1590-1728 yıllarında Osmanlılar tarafından fethedilen yeni idari-bölgesel bölünmesi temelinde derlenen bu defterlerin ve arşiv belgelerinin her biri, Osmanlı devletinin sosyo-ekonomik durumunu yansıtan resmi bir belge olsa da, bu belgeler aynı zamanda kendi döneminin istatistiksel verilerinin bir derlemesi olarak, o dönemin onomastik manzarası hakkında net bilgileri ortaya koymaktadır. Nitekim bu defterlerde kronolojik sırayla vergi ödeyen aşiret, nesil ve şahısların listesi ile köylerin, yerleşim yerlerinin, nehirlerin, göllerin, mahallelerin adları, o dönemin tarihsel onomastik manzarasını hakkında tam ve eksiksiz bilgi vermektedir. Osmanlı döneminin resmi devlet belgeleri olan bu kaynaklarda, Azerbaycan'ın tarihi ve coğrafi etnik bütünlüğünü kanıtlayan mevcut onomastik birimlerin her biri, özellikle etnonimler, toponimler ve antroponimler, Azerbaycan'ın kuzeyden güneye, doğudan batıya tarihi toprakları ve ulusal etnik yapısı hakkında yadsınamaz gerçekleri ortaya koymaktadır. Bu da Osmanlı dönemine ait arşiv belgelerine dayalı olarak yapılan onomastik araştırmaların, Rus, Fars ve Ermeniler tarafından Azerbaycan tarihinin çarpıtılmış ve tahrif edilmiş sayfalarının yeniden yazılması ve restorasyonu için tartışmasız değerli tarihi kaynaklar olduğunu göstermektedir.

Osmanlı devrinin belgelerindeki tarihsel faktörlere dayanarak Azerbaycan'a ait arazilerde çeşitli dönemlerde gerçekleştirilen toplu göçleri tespit etmekle, bölgenin etnik yapısında ve demografik durumunda ciddi değişikliği tespit etmek mümkündür. Bu belgeler esasında XVI-XVIII yüzyıllarda Osmanlı idareçiliğinde olmuş İrevan Hanlığın'daki, şimdiki Ermenistan'da değiştirelerek ermenileştirilmiş toponimlerin genel olarak eski Türk kökenli adlardan ibaret olduğu kanıtlanıyor. Osmanlı kaynaklarının verdiyi bilgilere dayanarak, çağdaş devrde

değiştirilmiş bu tür tarihi Türk menşeli toponimler daha çok Azerbaycan'ın Batı bölgesi İrevan Hanlığı'na ait alanlarda, şimdiki Ermenistan'da ve Güney Azerbaycan'da daha çok müşahide olunmaktadır. XX. yüzyılda defalarca, 1905-1906, 1918-1920, özellikle sovyet döneminde 1948-1963 ve 1987-1992 yıllarında Ermeniler tarafından toplumsal soykırıma maruz kalmış Azerbaycan Türkleri 1990. yıllarda Ermenilerin gerçekleştirdiği "Türksüz Ermenistan" pılanına göre sonuncu defa tamamen kendi baba yurtlarından kovulmuş, bu coğrafyada Türk tarihi ve medeniyeti tamamen mahvedilerek Ermeni vanadalizminin kurbanı olmuştur. Ermeniler tarafından defalarca Azerbaycan Türklerine karşı türetilmiş soykırım aynı şekilde bu bölgelerdeki mevcut tarihi Türk medeniyetine karşı yöneldilmiş, Türk köyleri tamamen yandırılmış, milli medeniyet abideleri, özellikle Türk-müsülman camileri mahvedilmiş ve sonucda Türk dilinin canlı tanıkları olan tarihi coğrafi adlar kökünden yok edilerek değiştirilmiştir.

1. Ermenilerin Azerbaycan ve Anadolu'dan toprak iddialarının sahte ve uydurma olduğunu kanıtlayan İrevan Hanlığı'nın (şimdiki Ermenistan'ın) tarihi toponimleri.

Toponimik araştırmalar gösteriyor ki, Osmanlı dönemi kaynaklarında inzibati arazi bakımından Bütöv Azerbayca'nın terkiib hissesi olan Kuzey Azerbaycan'ın batı bölgesi İrevan Hanlığı'nda, yani şimdiki Ermenistan ve onun etraf bölgelerindeki mevcut tarihi Türk menşeli toponimlerin bir kısmı Sovyet döneminin sonuna, hatta günümüze kadar korunup yaşanmış olsa da, üzünlükle kayıt etmek gerekiyor ki, bu toponimler şimdiki Ermenistan'da siyasi-ideyolojik amaçla 1927. yılından başlayarak Ermenistan devletinin 3.01.1935., 4.01.1938., 27.12.1938., 22.02.1939., 19.09.1939., 2.03.1940., 1.06.1940., 30.06.1945., 15.07.1946., 26.04.1946., 10.09.1948., 1.12.1949., 31.07.1950., 19.04.1950., 4.07.1951., 30.06.1956., 8.07.1957., 30.06.1959., 18.06.1960., 2.02.1963., 15.08.1964., 5.11.1966., 30.09.1967., 21.10.1967., 11.11.1970., 3.07.1968., 5.01.1978., 25.01.1978., 1991 ve en son 1994. yıl tarihlerine kadar özel, resmi devlet kararlarıyla değiştirilmiş ve eski Türk kökenli coğrafi adlar tamamen aradan kaldırılmıştır.²⁸

1921 yılından sonra yaratılmış Ermenistan'ın resmi devlet belgeleri olan kararnamelerine ve akademisyen Budag Budagov, Giyaseddin Geybullayev (Ermenistanda Azerbaycan Menşeli Toponimlerin İzahlı Lüğeti. Bakü: 1998), Aziz Elekberli (Eski Oğuz-Türk Yurdu Ermenistan: Bakü:1994), İbrahim Bayramov ("Gerbi Azerbaycanın Türk Menşeli Toponimleri. Bakü:2002), Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi A.A.Bakıhanov adına Tarih Enstitüsünün tarihçileri tarafından yazılmış "Vandalizm: Tarihi isimlere Yönelik Soykırım" (Bakü: 2014) gibi bir çok

28 A. Alekberli, *a.g.e.*, s. 4-201.

tarihi bilimsel araştırmalardan ve arşiv belgelerinden aydın olur ki, eski Türk kökenli toponimler Ermenistan devletinin resmi kararnamelriyle toplum halinde Ermeniceye çevrilerek değiştirilmiştir. Aziz Elekberli'nin "Eski Oğuz-Türk Yurdu Ermenistan" adlı eserine dayalı olarak Ermenistan devletinin çeşitli tarihlerde aldığı kararnamelirne göre değiştirilmiş Türk kökenli toponimlerin bir kısmının eski ve yeni adları aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

№	Ermenistan'ın ilçeleri üzere değiştirilmiş köy adları	Sovet Ermenistanda'ki eski Türk kökenli adlar	Ermenileştirilmiş yeni adlar
1.	BARAN (APARAN)	amcılı	İravyan
2.	GİN (ANİ)	oğazkesen ozdoğan Iolla Göyçe	zorakan arakap Iaraluk
3.	MASİYA	aranamaz	eni yol
4.	XTA (HRADZAN)	aşakent uru Fontan	İarmarik ontan
5.	AŞAĞI GARANLIG (MARTUNİ)	Avdalağalı Algırık Zolaxaç	Vavaşen Astxadzor Zolakar
6	BASARKEÇER (VARDANİS)	Ağkilse Zerzebil Büyük Garagoyunlu Gırxbulag//Kırkbulak Sətənəxaç	Azad Zarkend Ezizli Akunk Güney
7.	BÜYÜK GARAKİLSE(GUGARK)	Gamışgut Hacıkent	Yeğekunt Debed
8.	VEDİ (ARARAT)	Develi Keşişveren	Ararat Zovaşen
9.	VORONTSOVKA (KALİNİNO)	Gızılkilse Cücekent	Gızıldeş Gızışafak
10.	GEMERLİ (ARTAŞAT)	Deliler Aysoru Düyünü İmanşalı	Deller Erin Divin Mxçyan

Tablo 1. Ermenista'nin 3.01.1935 yıl devlet kararnalaryla değiştirilmiş Türk kökenli coğrafi adlar

№	Ermenistan'ın ilçeleri üzere değiştirilmiş köy adları	Ermenistanda'ki eski Türk kökenli adlar	Ermenileştirilmiş yeni adlar
1	BARAN (APARAN)	Bazarçığ Hacı Halil Gülablı Garabulag Məlikkent Danagirmez Şirekgala	Arayi Tsaxkahovit Dzoraglux Yerncətap Melikkyuğ Ovit Vardenut
2	MASIYA	İlanlı Garamemmed	Çaybasar Meğraşat
3	KTA (HRADZAN)	Tayçarix	Meğradzor
4	ASARKEÇER (VARDENİS)	Gödekbulag Aşağı Zağalı Ganlı	Karçaxpyur Tsovak Gamişlı
5	ÖYÜK GARAKİLSE (GUGARK)	Hacıgara Sarımsaxlı Yagublu	Makaraşen Karaberd Meğrut
6	İZILGOÇ (GUKASYAN)	Bozyoxuş Düzxaraba Çorlu Samurlu Korbulag Cızıxlar Böyük Şiştepe Küçük Şiştepe Başkent	Musaelyan Artaşen Lernantsk Saparət Tsaxkaşen Tsoxamarg Medz Sepasar Pokr Sepasar Başgyuğ
7	ÜZKENT (AXURYAN)	Direkler İlxıyabı Yuxarı Ganlıca Aşağı Ganlıca Ocaggulu Ortakilse	Karnut Hayğabats Marmaraşen Bahramberd Arapi Maisyan
8	LLER (ABOVYAN)	Başkent	Akunk

		Avdallar Ağaderesi Ertiz	Atsavan Katnaxpyur Gehard
9	ARTİK (ARTİK)	Armudlu Başkent Gözeldere Gazançı Gıpçag//Kıpçak Gırxdeyirman Gulucan Tomardaş	Tufaşen Saralanc Gehadzor Meğraşen Ariç Xnaberd Spandaryan Vardakar
10.	YEŞİŞKENT (YEĞEGNADZOR)	Arpa Başkent Yengice Gurdgulax Ortakent Erdapin	Areni Vernaşen Gandzak Boloraberd Gladzor Yeğegis
11.	ERDARABAD (HOKTEMBERYAN)	Ağcaarx Armudlu Köçerli Ceferabad Tepedibi Çubuxçu	Arevik Tanduzt Mrgaşat Getaşen Haykavan Vardanaşen
12.	ALİN	Adyaman Gözlü Dedeli Yaşil Garagulag Gırmızılı Susuz	Granhovit Akunk Yeğnik Kakavadzor Getap Karmraşen Tsamakasar
13.	ÇKİLSE (EÇMİEDZİN)	Yxarı Eylene Aşağı Eylene Elibeyli Varmaziyar Gemerli Yuxarı Garxun Xanauz	Tsaxkunk Lenuqi Atarbekyan Arevşat Metsamor Crarat Aragats
14.	AMAMLI (SPİTAK)	Ağbulag Göy Yoxuş	Lusaxpyur Saralanc

		Goran Galtaxçı Garaboya Garal Gaçağan Gızılören Muncuğlu Çotur Efendi Hamamlı	Gögaran Artagyux Xikoyan Katnacur Lernavan Şenavan Tsilkar Sarameç Karadzor Spitak
--	--	--	---

Tablo 2.

*Ermenistan'ın 15.07-26.04. 1946 yıl devlet kararlarıyla değiştirilmiş
Türk kökenli coğrafi adlar*

Ermenistan'ın resmi devlet belgelerine dayalı olarak yapılan çağdaş toponimik araştırmalara ait olan bu kaynaklardaki mevcut coğrafi adlar XVI-XVIII. yüzyıl Osmanlı devrinin kaynaklarıyla karşılaştırıldığında şimdiki Ermenistan'ın eski Türk toprakları olduğunu ve bu coğrafi adların sonradan Ermeniler tarafından bilinçli ve kasıtlı olarak siyasal amaçla değiştirildiğini kanıtlıyor. Ermenistan devletinin resmi devlet belgelerine dayalı olarak yapılan çağdaş toponimik araştırmalara ait olan bu kaynaklar XVI-XVIII. yüzyıl Osmanlı devrinin kaynaklarıyla karşılaştırıldığında şimdiki Ermenistan'ın tarihsel etno-coğrafi manzarasını net bir şekilde ortaya koyuyor .

Çağdaş Ermenistan devletinin yüksek yasama organları tarafından özel kararlarla bu alandaki mevcut eski Türk kökenli coğrafi adların toplu şekilde sonradan değiştirilmesi Türk tarihi üzerinde Ermeni terörünün izlerinin inkaredilemez kanıtıdır. Tarihsel onomastik araştırmalardan belli olur ki, 1590-1727. Yıllarda Osmanlı kaynaklarında adı geçen İrevan Hanlığı'ndaki mevcut Türk kökenli coğrafi adların sonradan Ermenistan'da değiştirilen büyük bir kısmı, eski Türk kabilelerinin adlarını yansıtan etnotoponimlerdir.

Ermenistan'daki mevcut bu gibi eski etnotoponimlere örnek olarak tarihi M.Ö. en eski dönemlere ait olan Türk boylarından Kimmer'lerin adını taşıyan Sisyan bölgesindeki Eskemor; İrevan Hanlığı'nın Garnıbasar mahalındaki Kemerli köyü; Araz nehri kıyısında bugünkü Ermenistan'ın Artaşat bölgesinin geçmiş adı Gemerli, diğeri İrevan ilinin Şerur – Dereleyez mahalında Çul//Sul kavimlerinin adını yansıtan Çul köyünün, günümüzdeki Ermenistan'ın

Sisyan mahalında Çul, Çullu köylerinin adı, Güney Azerbaycan'da ise Çulon, Çollu, Çolpaçay gibi etnotoponimlerin her biri eski Türk tarihin izlerini yaşatan coğrafi adlardır.

1728. yılında Osmanlı devleti tarafından tertip edilmiş “İrevan eyaletinin İcmal Defteri”nde İrevan ilinin Maku ve Karbi nahiyelerinde kayıta alınmış Halaç//Halec etnotoponiminin adına aynı zamanda Zengezur kazasının Kafan bölgesinde raslıyoruz²⁹. Çağdaş devirde Halac'ların ismini taşıyan, Halaç adlı etnotoponimler Kuzey Azerbaycan'ın Salyan, Ucar, Cebrayıl, Füzuli ilçelerinde, Nahçıvan'ın Şerur ilçesinde, olduğu gibi, aynı zamanda Güney Azerbaycan'ın (İran'ın) Doğu Azerbaycan Ostanı ve Zebcavin bölgesinde de(Serhelec – Merkezi İran) mevcuttur.^{30,31}

1728. yılda İrevan'ın Hinzirek nahiyesinde kayıta alınmış Suvarların ismini taşıyan Suvarbend etnotoponiminin değişik fonovaryantlarına günümüzde Nahçıvan'ın Ordubad bölgesindeki Sabir adlı köye, Kuzey ve Güney Azerbaycan toponimiyasında ise Bilesuvar şeklinde raslıyoruz. Osmanlı devri İrevan sancağının toponimiyasında eski tarihi izini yaşatan Afşar etnosunun adını taşıyan Avşar, Afşaryeli köylerinin adı çağdaş Güney Azerbaycan'ın Merend şehrinde, Sencabat ve Şahrud bölgesinde Afşar, Miyana'da ise Afşarcığ şeklinde mevcuttur. Bu sıradan olan etnotoponimlerden biri de Osmanlı devri kaynaklarında adı geçen İrevan eyaletindeki eski Uz//Uslar'ın ismini taşıyan Uz coğrafi adıdır. Uz adlı çok sayıda etnotoponimlerin aynı şekilde çağdaş Azerbaycan toponimiyasında da görebiliyoruz: Uzerli – Urmiyada köy, Ustüpu, Unus – Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin Ordubad bölgesinde köy veb.

Arşiv belgeleri esasında XVI – XVIII. yüzyıl Osmanlı kaynakları üzere yapılan toponimik araştırmalardan belli oluyor ki, Ermenistan devletinin özel kararlarıyla İrevan Hanlığı dönemine ait değiştirilmiş mevcut eski tarihi toponimler genel olarak Azerbaycan – Türk kökenli coğrafi adlardır. Sovyet döneminde Ermenistan devleti yaradılırken bu bölgedeki mevcut eski Türk kökenli tarihi coğrafi adlar son dönemlerde tamamen aradan kaldırılmış olsa da, eski tarihi kaynaklar, özellikle Osmanlı devrinin tarihi arşiv belgeleri bu toponimlerin araştırılması ve bu coğrafi adların terkihi komponentlerinin tarihi-tipoloji ve lengüistik tahliliyle onların hanki dile ve hanki döneme ait olduğunu, aynı zamanda tarihi gelişim sürecinde değişikliğe uğrama nedenlerini ortaya koymaktadır.

XVI-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı idareçiliğinde olmuş Azerbaycan'ın batı bölgesi İrevan Hanlığı, şimdiki Ermenistan'da değiştirilerek tahrif edilen ve aradan kaldırılan Türk menşeli tarihi toponimlerin kasıtlı olarak bir kaç yönde değiştirildiğini görüyoruz. Bu bakımdan hem eski tarihi kaynaklarda, hem de Sovyet dönemine ait belgelerde olduğu gibi, Aziz Elekbeli'nin

29 İrevan eyaleti, a.g.e. s. 29, 31.

30 G. Hacıyeva a.g.e. s. 94.

31 Azerbaycan toponimlerinin ensiklopedik lüğeti, C.1, Şark-Gerb, Bakı 2007, s. 241.

araştırmalarında Ermenilerin eski Türk toponimlerini kasıtlı olarak çeşitli prensiplerle değiştirmeleri hakkında verilen bilgiler dikkat çekiyor;

1. **Sovyet idyolojisini tebliğ etmek bahanesiyle değiştirilmiş toponimler:** *Büyük Karakilse –Kirovakan, Gümrü – Aleksandropol, Leninakan, (Düzkent ilçesi), Karanlıkdere – Lusadzor (tercümesi İşıklidere, Karvansaray ilçesi), Çanaxçı – Sovetaşe (Vedi ilçesi);*

2. **Ermeni milletinden olan ayrı ayrı şahısların adlarını ölümsüzleştirmek bahanesiyle değiştirilmiş toponimler:** *Eller–Abovyan, Kever –Yeni, Beyazid –Kamo, Büyük Şehriyar –Nalbandyan (Serdarabad ilçesi);*

3. **Harfi tercüme (kalka) yoluyla değiştirilmiş toponimler:** *Daşgala – Karaberd (ermenice “kar”-daş, “berd” kale), Gödekbulag – Karpçaxpyur (ermenice “karç”-gödek, “axpyur”-bulag//pınar Basarkeçer ilçesi), Göl – Liçk (ermenice “liçk” – göl, Aşağıkaranlık ilçesi),*

4. **Bazı coğrafi adlardaki “büyük”, “küçük”, “yukarı”, “aşağı” sözlerini ermenileştirerek değiştirilmiş toponimler:** *Büyük Ayrım – Medz Ayrım (ermenice medz – büyük demektir, Allahverdi ilçesi), Küçük Vedi – Pokr Vedi (ermenice pokr – küçük // küçük, Vedi ilçesi),*

5. **Bazı adlardaki “kend” (köy) sözünün ermenileştirilmesiyle değiştirilen toponimler;***Melikkent – Melikgyuğ (ermenice gyuğ – ken//köy), Tezekent –Tazegyüğ , Lalakent – Laligyüğ ve.b*

6. **Ermeni diline uygunlaştırılarak fonetik deformasyona uğramış toponimler:** *Hekeri – Akori , Uzunlar – Odzun, Şımx – Şnox (Allanverdi ilçesi), Erzekent – Arzakan;*

7. **Bazı yaşayış meskenlerinde tamamen Azerbaycan Türkleri yaşadıkları için bu adları tüm şekliyle ermenileştiremedikleri için eski Türk menşeli tarihi adları yeni Azerbaycan adlarıyla değiştirilen toponimler:** *Sultanabad – Şurabad, Qaraçanta – Ezizbeyov, Haggıxlı – Samed Vurğun ve b.;*

8. **Eski tarihi adları kökünden mahvetmek için yaşayış mntakasının adı bir kaç defa değiştirilmiş toponimler:**

Hacıgara – Makaraşen – Lerhapat (Böyük Garakilse ilçesi);

Garadağlı – Tsaxkaşen – Mrqavet (Gemerli ilçesi);

Sultanalığışlag – Canahmet – Güneşli (Basarkeçer ilçesi).³²

A.Elekberli sosyolojik ve siyasi faktörleri dikkate alarak Ermenistan'da değişen coğrafi adları ağırlıklı olarak bu şekilde 8 gruba ayırmış olsa da, bu toponimlerin değişimi genelde 4 şekilde ortaya çıkmaktadır.

1. **Fonetik yapısı tahrif edilerek değiştirilen toponimler:** *Kemerli (Gomaretti), Gorus (Goris), Gərgər (Gerger), Destgird (Dastakert), Dereköy (Derekent), Tezekent (Tasik), Egerek (Agarak), Kemrez (Kamaris), Erzkend (Arzkan), Şam (Şamb), Erefse (Arivis), Daşdı (Daştakar), Sakavar (Sakoyvar);*

2. **Türk dilinden yabancı dillere çevrilmiş toponimler:** *Gırmızıkend* rus diline tercüme edilerek *Krasnoselsk*, *Daşqala ermenice Karaberd*, *Galacatoponimi Berdavan* kimi tercümelere değiştirilmiştir.

3. **Türk dilinde olan eski coğrafi adların ermeni dilinde yeni adlarla evezlenmesi:** *Calaloğu* toponimi *Stepanavan*, *Goturbulag* toponimi *Katnaxpyur* adlandırılmıştır.

4. **Eski Türk adlarının yeni Türk adlarıyla evezlenmesi:** *Garanamaz-Yeniyol, Alakilse-Baytar, Hozukent-Kuzukent, Eller oyuğu- Eller, İlanlı-Çaybasar, Garaçanta-Ezizbeyov ve b.*³³

XVI-XVIII. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında tarihi belge olarak korunan çağdaş devirde çeşitli yollarla değiştirilerek tamamen aradan kaldırılmış bu gibi eski Türk kökenli tarihi toponimlerin yardımıyla Ermeniler tarafından mahvedilen ve yer yüzünden silinmekte olan, tarihsel araştırmaların dışında kalan eski Türk medeniyetinin öğrenilmeyen karanlık sayfalarını aydınlatmakla beraber, aynı zamanda Türk dilinin Ermenice üzerindeki büyük etkisini de tespit etmek mümkündür. Sadece, Ermeniler tarafından değiştirilmiş bir kısım coğrafi adların, toponimlerin yardımıyla değil, aynı zamanda antroponimlerin aracılığıyla da çağdaş Ermenicenin ad sistem üzerinde Türk dilinin büyük etkisini açık şekilde görmek mümkündür. Ermenilerin eski Türk kökenli adları değiştirdikleri zaman farkına varmadan bazı coğrafi adları Türk dilinden kendi dillerine kabul ettikleri sözlerle değiştirmeleri de ilginç bir konu gibi dikkat çekiyor. 1930'lu yıllardan başlayarak, Ermenistanda değiştirilen eski Türk kökenli adların bir çoğunun yeni adlarının da Türkçe olduğu açık şekilde görünmektedir. Şimdiki Ermenistanın Vardanes (eski adı Basarkeçer) ilçesindeki toponimleri örnek olarak gösterebiliriz.³⁴

33 A. Alekberli, *a.g.e.*, s.36.

34 A. Elekberli, *a.g.e.*, s. 56.

Basarkeçer (Vardanes) ilçesindeki köylerin eski adı	Yeni ad	Değiştirilme tarihi
Yük Garagoyunlu	Yüzümlü	01.1935
Etenehaç	Yüney	01.1935
Yüseynguluağalı	Yerimanlı	-----
Yüztaneligışlag	Yanahmed	-----
Yüztaneligışlag	Yüneşli	07.1969
Yügrca	Yaraiman	-----
Yüzilveng	Yüçekli	07. 1940
Yüanılı	Yüamışlı	08.1946
Yüesemen	Yüahar	01.1978
Yüabacan	Yüzilkent	01.1978
Yüekdağ	Yüenikent	01.1978.

Çağdaş Ermeni onomastik sistemi araştırıldığı zaman, bu leksik birimlerin her birinde, ister antroponim, ister etnonim, ister toponimlerde, isterse de Ermeni dilinin apelyativ leksik sisteminde yeterince eski Türk sözlerinin olması Ermeni dili üzerinde Türk dilinin etkisini çok net bir şekilde gösteriyor. R.A.Acaryan'ın "Ermeni Dilinde Türk Alınmaları" adlı araştırmalarına atıfta bulunan V.L.Gukasyan XV-XIX. Yüzyıl Ermeni yazılı kaynaklarında 4200 Türkizim (Türk sözü) bulunduğunu yazıyor.³⁵

E.Z.Abdullayev Ermeni dilinde ve diyalektlerinde Azerbaycan Türkçesine ait *ağ, ağa, damğa, donguz, gaçağ, gapı, bozbaş, talan, dabağ, bayatı, bek//beg veb.* bu gibi çok sayıda sözlerin kullanıldığını ve bu hakta Ermeni yazarı A.A.Grigoryan'ın eserinde zengin dil materyalinin sağlandığını gösteriyor.³⁶ Türk dilinin Ermeni dili üzerindeki büyük etkisini başka bir Ermeni araştırmacısı A.Ganalyan X.A.Abovyan'ın eserleri üzerindeki araştırmalar esasında kanıtıyor. A.Ganalyan X.A.Abovyan'ın eserlerindeki atasözlerinden bahs ederken Ermeniceye geçmiş bu atasözlerini dil mensupluğuna göre ayrı-ayrılıkta Ermenice, Kürtçe ve Azerbaycan atasözleri şeklinde sınıflandırılmıştır.³⁷

XVI-XVIII. yüzyıl Osmanlı kaynaklarının bir çoğuyla beraber, "İrevan Eyaletinin İcmal Defteri"nde Azerbaycan Türklerinin etnogenezinde aktif rol oynamış, günümüzde de Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde eski Türk etnoslarının adını yaşatan *Biçenek, Xors, Beydilli,*

35Zerife Budagova, Voroişil Gukasyan, *Ob Azerbaydjansko-armyanskix yazıkovix kontaktax*, "Sovetskaya Tyurkologiya", Baku 1979, №-4, s. 17.

36 Elövset Abdullayev, *Azerbaycan Dili Meseleleri*, Bakı Universiteti Neşriyatı, Bakı 1992, s. 265.

37 E.Abdullayev, *a.g.e.*, s. 267.

Bayandurlu, Karakoyunlu, Kıpçak, Efşar, Çepni, Garxun, Terekeme, Celayirli, Çığatay gibi etnotoponimlerin kayıta alınması ve bu etnotoponimlerin tarihi menşeyinin açıklanması Azerbaycan'a, özellikle Nahçıvan'a ve Ermeniler tarafından işgal olunmuş eski Türk topraklarına karşı yöneltilmiş sahte arazi iddialarına en tutarlı cevaptır.

XVI.-XVIII. asırlarda Osmanlı idareciliğine geçmiş İrevan Sancağı'nda mevcut olan *Dereçiçek (Tsaxkadzor), Karakilse (Lerinhovit), Delikdaş, Ağkilse (Kraşen), Gozluca, Gızgalası, Quşçu (Keçid), Elibeyli, Hacılar (Margastan), Garxun, Muğan (Hovtaşen, Dzovazard), Qaraqoyun (Enzeli), Gamişlı (Zartonk), Goturbulag (Ttucur), Garaxanlı, Kıpçak (Ariç), Gazançı (Meğraşen), Gızilkilse (Karmravan), Ağcaqala (Tsax)* ve başka bu gibi yüzlerle eski Türk kökenli tarihi coğrafi adların son devrlerde tamamen ermenileştirilmesi çirkin Ermeni siyasetinin Türk tarihine karşı manevi soykırımından başka bir şey değildir. Eski Osmanlı kaynaklarında kadim Türk toprakları olarak adı geçen İrevan Hanlığı'nın Rusya tarafından işgali ile bölgede Ermenistan adlı bir devletin yaradılmasıyla bölgedeki mevcut tarihi-coğrafi adların devlet kararlarıyla tamamen değiştirilmesi ve aradan kaldırılması Ermenistan devleti tarafından Azerbaycan – Türk tarihine ve kültürüne yapılmış terörün ve katliamın açık bir göstergesidir. Bölgedeki Türk tarihini unutturmak, Türk medeniyetini kökünden yok etmek amacıyla Ermenistan'ın antitürk siyasetinin neticesi olarak gerçekleştirmiş olduğu bu proje buradaki mevcut tarihi Türk menşeli toponimlerin açık şekilde teröre uğradığını gösteriyor.

Ermenilerin tüm çabalarına rağmen eski kaynaklar ve Ermenistan'ın Sovyet dönemine ait arşiv belgelerinde kayıta alınmış onomastik birimler, özellikle kent, köy, dağ, ırmak, pınar ve b. bu gibi özel adlar bu bölgenin en eski dönemlerden Azerbaycan-Türk yurdu olduğunu kanıtlayan inkaredilemez tarihsel faktörlerdir. Şimdiki Ermenistan'da eski Türk menşeli *Bayat, Gargar, Kenger, Gugar, Kayı ve Şirak* gibi onlarca etnotoponimin adını yansıtan oronimlerin (dağ adları) mevcut olması bu alanların eskiden Türkler'e ait olduğunu kanıtlayan tarihi faktörlerden birisidir. B.Budagov'un yazdığı gibi, çok ilginçtir ki, çağdaş ve tarihi kaynaklarda bu dağ adlarının hiç birinin son yıllara kadar Ermenice varyantı olmamıştır.³⁸ Şu anda ise bu adların Ermeniler tarafından değiştirilip-değiştirilmemesi hakkında hiç bir bilgimiz yoktur.

XIX. yüzyıla ait Rusdilli kaynaklarda adı geçen *Güneydağ, Cantepe, Şahdağ, Adatepe, Karaerkeç, Oğrunca, Şişkaya, Kongurdağ* gibi dağ adlarının şimdiki Ermenistan'da hepsinin Türk dilinde olması faktörü de özel dikkat çekiyor.³⁹ Şu anda Türkiye, Nahçıvan ve Ermenistan

38 Budag Budagov- Giyaseddin Geybullayev, *Ermenistan'da Azerbaycan Menşeli Toponimlerin İzahlı Lüğeti*, Oğuz Eli, Bakı 1998, s.17.

47 Dimitri Dimitrievič, *Pigarev Alfavitny Ukazatel k Pyativerstnoy Kart Kavkazskogo Kraya*, Tipografiya K.P.Kozlovskogo, Tiflis 1913, s.366.

sınırında yerleşen ve Ermenilerin Ararat adlandırdıkları *Ağrıdağ* silsilesindeki dağların adları— *Kebirdağ*, *Koroğludağ* (Kebirdağdan 30 km güney-doğuda yerleşen bu dağın zirvesinde “*Koroğlu kalesi*” adlı kale vardır), *Tekaltu* (Teke – dağ keçisi yaşayan dağ), *Ağdağ*, *Zordağ*, *Siçanlıdağ*, *Karaçomak* ve başka bu gibi Türk menşeli coğrafi adlar da bu yörelerde kadimlerden Türkler’in yaşadığını kanıtlayan toponimik faktörlerdir.⁴⁰

Ermenista’nın Gürcüstan ve Azerbaycan’la sınır bölgesinde *Kenger dağları* yerleşmektedir. Ermeni dilinde olan kaynaklarından belli oluyor ki, bu dağın adı hiç şüphesiz M.Ö. burada yaşayan eski Türk etnosu *Kengerlerin* adıyla bağlıdır.⁴¹ İlginc konulardan birisi de son dönemlere kadar yazılı belgelerde ve çağdaş Ermeni onomastik sisteminde Ermenistan’da bir tane bile Ermenice ırmak adına rastlanmıyor. Osmanlı döneminde İrevan Hanlığı’nda tarım ve suvarmayla ilgili Araz ve başka ırmaklardan bir çok kanallar çekilmişti. XIX. yüzyılın başlangıcıyla ilgili verilen bilgilere göre, İrevan Hanlığı döneminde aşağıdaki kanallar vardı: *Sarbazarxı*, *Zülfügararxı*, *Evçilerarxı*, *Gazançarxı*, *Kızıl Zekiarxı*, *Memişgölarxı*, *Xoşxeberarxı*, *Xelifeliarxı*, *İgdırarxı*, *Alaçarxı*, *Kızılarxı*, *Taşarxı*, *Arxaçarxı*.⁴²

Osmanlı dönemi İrevan Hanlığı’nda bir çok mahalların adlarıyla aynı olan Türk kökenli ırmak adlarının şimdiki Ermenistan coğrafyasında eski adını yaşatması özel bir araştırma konusu olarak dikkat çekiyor: *Vedibasarı*, *Garnibasarı*, *Zengibasarı* ve b. Şimdiki Ermenistan’da son devrlere kadar eski adını yaşatan *Garnıçay*, *Zangiçay*, *Kazax*, *Göyçe* ve başka bu gibi hidronimler de Türkçedir.

XIV–XVIII. yüzyıl Osmanlı dönemine ait bir çok kaynaklarda rasladığımız toponimlerin (coğrafi adların) ilginç bir grubunu etnonimlerden türemiş adlar yansıtmaktadır. Osmanlı dönemi kaynaklarından belli oluyor ki, Anadolu’da olduğu gibi, XV-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı idareçiliğine geçmiş diğer Türk coğrafyalarında, özellikle Azerbaycan’ın eski tarihi toprakları İrevan Hanlığı’nda (şimdiki Ermenistan’da) mevcut olmuş ve sonradan ermenileştirilmiş *Büyük Garagounlu–Ezizkent*, *Çaxırlı–Sovetakert*, *Şidli–Yexegnavan*, *Sofulu*, *Gemerli–Artaşat*, *Muğan Hovtaşen*, *Bayandur*, *Gazançı–Meğraşen*, *Kıpçak–Aris*, *Muğan–Dzovazard* gibi coğrafi adların büyük bir kısmı bu alanda yaşayan eski Türk kavimlerinin adını yansıtan etnotoponimlerdir.⁴³

XVIII. yüzyılın başlangıcından Ermeni Daşnaksütun partisinin yandaşlarından aldığı ulusal destekle XX. yüzyılın 1987. yılına kadar bölgeye göçürülen Ermenilerin aracılığıyla İrevan’da demografik durumun zorunlukla değiştirilmesi, yerli Müslüman-Türklerin terör edilmesi, 1987’li yıllardan başlayarak son defa Azerbaycan’ın Karabağ bölgesinin işgali ve bu topraklarda mevcut

40 B. Budagov- G. Geybullayev, *a.g.e.*, s.17.

41 B. Budagov- G. Geybullayev, *a.g.e.*, s. 295.

42 B. Budagov- G. Geybullayev, *a.g.e.*, s.19.

43 A. Elekberli, *a.g.e.*, s.56, 69, 92, 100, 102, 140.

eski tarihi Türk medeniyetinin dağıtılması ve yok edilmesiyle sonuçlandı. Hiç bir zaman devleti olmayan Ermeniler Sovyet imperiyasının desteğiyle İrevan Azerbaycanlıları'na, Müsülman Türkler'ine karşı katliam yapmakla onları bu alandan çıkarmakla yetinmedi. Ermeniler tarafından Türk toplumuna karşı türedilmiş terör aynı şekilde eski Türk medeniyetine, Türk tarihine uygulanmış oldu. Burada eski Türk tarihini yaşatan bir çok eski abideler, aynı zamanda camiler mahvedildi, Osmanlı döneminden daha önceki zamanlara ait olan, özellikle M.Ö. ait olan antik abideler ve Türk kökenli eski coğrafi adlar tamamen değiştirildi.

Ermenistan devletinin arşiv belgeleri, aynı zamanda eski Osmanlı kaynakları esasında çağdaş Ermenistan coğrafyasındaki mevcut toponimlerin karşılaştırılması ve tarihsel toponimik araştırmalardan belli oluyor ki, sonuncu defa 1980-1990'lı yıllarda Ermenistan adlandırılan eski Türk topraklarından sınırdış edilmiş Azerbaycan Türklerin'den sonra burada Azerbaycan Türkleri'nin yaşamış olduğu şehir ve köylerin adını yansıtan tarihi Türk adları tamamen aradan kaldırılmıştır.

Örneğin: Kıpçak//Qıpçaq — Tarihi M.Ö çağlara ait eski Türk etnosu Kıpçaklar'ın adını taşıyan, “İrevan Eyaletinin İcmal Defteri”nde Şüregil livasında ⁴⁴ kayıta alınmış, şimdiki Ermenistan'ın Ertik (Artik) rayonundan 5 km.aralıkta yerleşen Kıpçak köyünün adı Ermenistan devletinin kararıyla 31.05.1946 yılında değiştirilerek sonradan Hariç adlandırılmıştır.⁴⁵Bir çok kaynaklarda, özellikle Kafkasya'nın haritasında da bu yörenin eski adı Kıpçak olarak kayıta alınmıştır.⁴⁶ F.Kırzioğlu 1723.yılda ikinci defa Osmanlılar'ın eline geçen Revan Vilayetinin 1728. yıla ait mufassal defterinde Arpaçay'ın sağında ve solundaki köylerin hepsinin “Şürekel Sancağına” bağlı olduğunu ve şimdiki Ermenistan'ın Ertik ilçesinde kayıta alınmış *Kaftarlu, Şaraphane, Karataş, Kazan Kışlağı, Karvansaray, Şiştepe ve Kazancı* gibi köylerle birlikte Kıpçak ve Bayandurlu köylerinin de Revan eyaletinden sayıldığını kaydetmiştir.⁴⁷

Tarihi kaynaklarda Kıpçaklar'ın 1121'de 40 bin kişilik bir kuvvetle Borçalı havzasını ele geçirdikleri ve 1123'de Tiflis'i alarak Gürcü krallığının başkenti yapmaları, daha sonra 1124 yılında İspir ve Oltuya kadar ilerilemesi hakkında bilgi veriliyor. Antik kaynaklarda Kıpçak Türklerinin 1146'da hakim oldukları Azerbaycan'da Başbuğ Şemseddin İldeniz'in idareçiliğinde Atabeyler devletini kurmaları hakkında yeterince bilgiler mevcuttur (1146-1225).⁴⁸

XVII. yüzyılın kaynaklarında adı geçen ve 895 yılında Hristiyan Kıpçaklar'ın monastrının tikildiği hakta bilgi veren B.Budagov 1878 yılında bu köyün yerli Türk halkının tamamen

44 İrevan eyaleti, a.g.e., s.96.

45 A. Elekberli, a.g.e., s.110.

46 D. Pigarev, a.g.e., s.134.

47 Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590)*. TTKB, Ankara 1993, s.349.

48 Nihat Çetinkaya., *İğdir tarihi*, TDAV, İstanbul 1996, s. 61.

köyden çıkarılmış olduğunu ve Ermenilerin buraya toplum halinde yerleştirildiğini gösteriyor.⁴⁹ Bir çok tarihi kaynaklarda eski Türk boyu Kıpçaklar'ın Güney Kafkasiya'da meskunlaşmasını kanıtlayan tarihi faktörlerden biri de bölgede bu toponimin mevcut olmasıdır.⁵⁰ M.Kaşğarlı'nın "Divanü Lüğat-it Türk", "Kitabi Dede Korkut" destanlarında Kıpçaklar'la ilgili verilen bilgiler fikrimizi kanıtlıyor.

Gemerli//Qəmərli—1728 yılının kaynaklarında Osmanlı idareçiliğinde olan İrevan eyaletinde eski Türk etnosu Kimmerler'in tarihi adını yansıtan *Gemerli//Qəmərli* adlı bir kaç toponim kayıta alınmıştır:

1. İrevan Hanlığı'nın Karbibasar mahalındaki *Gemerli//Qəmərli* köyünün adı 1945.yılın 4 eylülüne kadar Gemerli, daha sonra ermenileştirilerek Artışat, Üçkilse (Eçmiedzin) ilçesindeki Gemerli köyünün adıysa Ermenistan'ın devlet kararı üzere 15.07.1946 yılında Metsamor adlandırılmıştır.^{51,52, 53}

2. **Gemerli** – Eçmiadzin ilçesinde köy. 1918 yılında yerel Azerbaycan Türkleri buradan sınırdış edildikten sonra Türkiye'den getirilen Ermeniler buraya yerleştirilmiştir.⁵⁴ İbrahim Bayramov'un araştırmalarında bu köyün ikinci adının Gözlü Gemerli olması hakkında bilgilere raslıyoruz.⁵⁵ 1588 yılına ait kaynaklarda kışın Karabağ'da, yazı İrevan'da geçiren Kamerlu-ye Atik, Kamerlu-ye Cedid Türk – Müsülman kavimlerinin adı kayıta alınmıştır.⁵⁶

Aslen İrevan'dan olan Aziz Alekperli'nin çağdaş Ermenistan'ın devlet kararları esasında mevcut tarihi arşiv belgelerine dayanarak verdiği bilgilere göre, Ermeni yöneticilerinin antitürk siyasetinin neticesi olarak Gemerli ilçesinin arazisi defalarca değiştirilmiştir. 1932. yılın inzibati bölgesüne göre Gemerli ilçesinde 102 yaşayış mntakasının %75'de Azerbaycan Türkleri yaşamıştır. Azerbaycan Türklerinin bu birliğini parçalamak amacıyla 1937'de Zengibasar ilçesinin yaradılmasıyla Gemerli ilçesinden 18 köy alınıp bu ilçeye katılmışdır. 1948-1951'li yılların göçürümesiyle bağlı olarak Zengibasar ilçesi yeniden kaldırılmış, eskiden Gemerli ilçesine ait olan köyler yeniden bu bölgeye katılmışdır. 1969. yıllarda Zengibasar ilçesinin yeniden yaratılmasıyla Gemerli ilçesi idari bölge açısından yeniden değiştirilmiştir.

49 B. Budagov- G. Geybullayev, *a.g.e.*, s.208.

50 İvan İvanoviç Şopen, *İstoriçeskiy Pamyatnik Sostoyaniya Armyanskoy Oblasti v Epoxu ee Pisidineniya k Rossiyskoy İmperii*. Tip. Imp. Akad. Nauk, SPb.Sankt-Peterburg, 1852, s.165.

51 A. Elekberli, *a.g.e.*, s.165.

52 B. Budagov- G. Geybullayev, *a.g.e.*, s. 199.

53 İbrhim Bayramov, *Gerbi Azerbaycanın Türk Menşeli Toponimleri*, Elm", Bakı 2002, s. 217.

54 B. Budagov- G. Geybullayev, *a.g.e.*,s.199.

55 İ. Bayramov, *a.g.e.*, s.216.

56 B. Budagov- G. Geybullayev, *a.g.e.*, s.199.

1964 yılında Azerbaycan Türklerinin deportasiya olunmasıyla Vedi ilçesinin nüfusu tamamen ermenileştirilerek Gemerli ilçesine birleştiriliyor. Gemerli İrevan'a yakın ve Ağrı vadisinin verimli topraklarında olduğundan 1948-1951. yıllarda bu ilçenin tüm köylerinde yaşayan Türkler buradan çıkarılmış ve köy tamamen boşaldıldıktan sonra bu köylere yurt dışından getirilmiş Ermeniler yerleştirilmiş, Çilehanlı, Novruzlu, Karakoyunlu gibi bir çok dağlık köyler ise tamamen dağıtılmış ve harabazarlığa çevrilmiştir. Sonradan Vedi ilçesi yeniden berpa olunarak Gemerli'den ayrılmış ve Gemerli adı değiştirilerek Artaşat adlandırılmıştır.^{57,58}

Ermeni kaynaklarında *Kamir//Gamir//Gomer* gibi çeşitli fonovaryantlarda bahsedilen Kimmerlerin Kapadokya'daki egemenliği hakkında çok değerli bilgiler var. Ermeni Moise Horen'in verdiği bilgilere göre, Kapadokya dahil geniş bir alanı yöneten Kimmerler, Fransız kaynaklarında Kamirler olarak tanımlanır ve bu bölgeler Kamir ülkeleri adlanır.⁵⁹ Ermeni tarihi ile ilgili birçok çalışmalar bu faktörü kanıtıyor ve Kapadokya bölgesi Gamr bölgesi olarak anılıyor.⁶⁰ M.Ö. (645-620) Asya'da İskitler (Gags) yönetimi altındaki kabileler hakkında bilgi veren Sandaljiya'nın çeşitli kaynaklarda Qomer//Gomer, Ermeni yazılarında ise Qamrik//Gamrik adlandırılan Kapadokya halkının - Türklerin - Kimmer olduğunu belirtiyor. Ermeni tarihçilerinin eserlerinde Karadeniz kıyılarına yayılan Kimmerlerin VIII. Yüzyılda Kırım'dan Sinop'a geldikleri belirtilmektedir.⁶¹

Anadolu'nun tüm bölgelerinde olduğu gibi, Karadeniz bölgesinde de büyük ekonomik ve siyasi güce sahip olan Kimmerler, Sinop'tan Trabzon'a kadar olan bölgeleri hakimiyetleri altında tutmuşlardır.⁶² Bu nedenle 7. yüzyılda Rumların bu bölgeleri ele geçirme ve kendi kolonilerini kurma iddiaları gerçekleşmemiştir.⁶³ Kaynaklardan anlaşılacağı üzere, Macaristan'dan Çin Seddi'ne kadar bozkırlara hâkim olan Kimmerler, sadece Türk tarihinde değil, dünya tarihinde de önemli bir rol oynamıştır. Türk mitolojisindeki efsanelere göre, en eski kaynaklar Kimmerlerin Türk halklarının büyük ataları olduğunu göstermektedir.⁶⁴ Tarihsel araştırmalar umumtürk onomastik sisteminde Kimmerlerin adının ister antroponim (Gamar// Gemer – şahıs adı; Gamarli//Gamerli-soyadı), ister toponim (Kemer köyü, Kemeraltı pazarı, Kemerli, Gamarli) ve isterse de etnonim (Kimmer, Gamar) gibi büyük konuma sahip olması bu fikri kanıtıyor.

57 A. Elekberli. *a.g.e.*, s.89-93.

58 B. Budagov- G. Geybullayev, *a.g.e.*, s.216.

59 Langlois Viktor, *Collection des Historiens Anciens et Moderns de L'Armenie*. Librairie De Firmin Didot Freres, Et C¹², French-Paris 1879-1880, s. 24-25, 121.

60 Stephannos Orbelian. *Historie De la Sioune II*. Se trouve chez les commissionnaires de l'Academie linperiale des sciences, Saint-Petersbourg 1864, s.173.

61 Sandalgian Lospen, *Historie Documentarie De l'Armenie I*. Rome 1917, s. 370; 346.

62 İbrahim Telliöglü, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadenizde Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2004, s.20.

63 Atasoy Sümer, *Amisos, Karadeniz Kıyısında Antik Bir Kent*, SAMOTO Yayınevi, Samsun 1997, s.19.

64. Baheddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C.I., TTKB, Ankara 1993, s.579.

Çağdaş Türk halklarının yaşadığı farklı coğrafyalarda eski Kimmerlerin adını yansıtan çok sayıda tarihi toponimler mevcuttur: *Kemer*, *Kemeraltı çarşısı* – Türkiye’de, *Gamarlu* – Ermenistan’da, *Kimmer Boğazı*, *Kimmer kaleleri* – Kırım’da, *Kemerli köyü* –Kuzey Azerbaycan’da, *Kemer*, *Kemerdağ* – Güney Azerbaycan’ın Şahrud bölgesinde.⁶⁵

F.A.Celilov Kimmerlerin M.Ö. binyıllardan Kırım, Transkafkasya ve Küçük Asya’da yaşadıklarını ve çeşitli tarihi kaynaklarda onların Kimmer (Yunan), Gimirri (Asur), Gomer (Bibliya), Gamir (Ermeni) gibi adlarla kayıta alındığını göstermektedir. Kimmerlerin//Gemerlerin Saklarla (İskitler) akrabalıkları hakkında bilgi veren yazar, bu etnosun birçok halkın dilinde “cesur, yiğit” anlamında kullanıldığını belirtiyor: Rusça’da “Koumir”, Osetçe’de “Gaemri”, Gürcüce’de “Qmri”.⁶⁶

Günümüzde, Kuzey ve Güney Azerbaycan’da Gemer, Gemerlu, Kazakistan’da Kamar şeklinde yaygın olan şahıs adıyla birlikte, bir etnos olarak da Kimmerler halen Güney Azerbaycan’da yaşayan Kaşkay Türklerinin bir parçası olmaya devam etmektedir. Tarihsel araştırmalar ve çağdaş toponimik faktörler şimdiki İrevan yakınlarındaki mevcut Gemerli//Gemerlu adlı toponimlerin ermenileştirilmiş olmasına rağmen, bu coğrafi adların Türk kökenli Kimmerlerle sıkı bağlantısını kanıtıyor.

Kırım Tatar tarihçisi A. Memetov, Kırım Tatarlarının kökeni ve dili üzerine yazdığı makalede Kimmerlerin Kırım arazisinde yaşadığını ve Karadeniz’in kuzey kesiminde, Ural ve Volgaboyu bölgesinde yapılan arkeolojik kazılarda Kimmerlere ait mezarlar ve Kimmerlerin Büyük Türkistan ile ilişkili olduğunu gösteren diğer maddi kültürel malzemelerin ortaya çıktığını gösteriyor.⁶⁷

Araştırmalar Kimmerlere ait bu arkeolojik kazıların tarihinin daha eski zamanlara, yani M.Ö. XI. yüzyıla kadar uzandığını gösteriyor.⁶⁸ Çağdaş devirde Kırım topraklarında Bospor Kimmerskiy, Kimmer Geçidi, Kimmer Kalesi, Kimmerik etnotoponimlerinin adına antik ve ortaçağ kaynaklarında ve ayrıca, Herodot’un Tarihi’nde M.Ö. Araz Nehri’nin güneyinde Kimmerlerin yaşadıklarından bahsedilmektedir.⁶⁹ Bu etnotoponimler sadece Karadeniz’in kuzey bölgesinde, Kırım’da değil, Azerbaycan’da, özellikle Güney Azerbaycan’ın Doğu Azerbaycan Ostanı bölgesinde daha yaygındır. Güneyde olan Kemerli nehri (hidronim), Kemer, Kuhkemer

65. Galibe Hacıyeva, *Cenubi Azerbaycan Toponimleri*, Elm, Bakı 2008, s.102.

66 Firudin Celilov, *Gedim Türk Etnonimleri*. AOP’a hesr olunmuş konferans materyelleri, API, Bakı 1986, s. 85-82.

67 Ayder Memetov, *O Proisxojdenii Krimskix Tatar i İx Yazıka*, Jurnal Gasavet, Kırım 1994, s. 4.

68 Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1981, s. 22-23.

69 *Herodot Tarihi*, (Çeviren Müntekim Ökmen-Ezra Erhat), Remzi Kitapevi, İstanbul 1991, s.196.

(Eher'de), Kemerderg, Kemer//Gamar (Xalxal'da//Halhal), Sefidkemer (Tebriz'de), Siyahkemer (Miyana'da) oykonimlerin adları da eski Türk etnosu Kimmerlerin adını yansıtır.⁷⁰

Zeki Velidi Togan'ın araştırmalarında M.Ö. XII-VIII. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyinde hakim bir konuma sahip olan Kimmerlerin Kafkasya'ya doğru hareket ederek M.Ö. 714 yılından önce Azerbaycan'a sonra Urartu devletine güçlü bir darbe vurdukları ve oradan Doğu Anadolu'ya girdikleri belirtilmektedir.⁷¹ Mehmet Bilgi'ye göre Kimmerler daha sonra daha geniş alanlara, Ege Denizi kıyılarına yayılmışlardır.⁷² Türkiye'nin birçok bölgelerinde tarihi adını koruyan Kimmerlerin adını taşıyan tarihi yer isimlerinden biri, Ege Denizi kıyılarında yer alan İzmir'in merkezinde çok eski bir tarihe sahip mimari bir anıt olan Kemeraltı Çarşısı'dır.

R. Eyvazova'nın araştırmalarında Afganistan'da Kimmerlerin adıyla ilgili birkaç toponimin adı geçiyor: (Semenga'nın Aybek bölgesindeki Garagemer mağarası: Garagemer alanı – Badakşan'da). Yazar ayrıca Herat'ta Gamar ismiyle ilgili bir oronim (dağ adı) hakkında bilgi vermektedir.⁷³ Birçok yabancı kaynaklarda, Kimmer'in Anadolu'ya gelişinden sonra güçlendiği belirtiliyor. Asur kaynaklarına göre, Kimmerlerin Güney Kafkasya'da ortaya çıkışı Sargon egemenliğinin son dönemine (M.Ö. 722-705) dayanmaktadır.⁷⁴ İskitlerin göç yollarından çekilerek güneye doğru hareket eden Kimmerlerin ilk ulaştıkları alan Gürcüstan ovaları olmuştur. Kimmerler buraya vardıklarında bölgenin siyasi durumunu kökten değiştirdiler ve Gürcüstan'ın Karadeniz kıyısındaki Kolhis Krallığı'nı devirdiler.⁷⁵

Gürcüstan tarihinin araştırmacıları Allen ve Lang'ın verdiği bilgilere göre, Kimmerlerin bu bölgeye akını Gürcüstan'ın sosyo-kültürel yaşamında son derece önemli bir rol oynamıştır. Lang, Kimmer ve İskit göçlerinin Colchis Krallığı ile Kuzeydoğu Anadolu ve Gürcüstan'da yaşayan İber – Kafkas halkları üzerindeki uzun vadeli yönetiminde kaldığını gösteriyor. Sonuç olarak, Kimmerlerin bölgenin egemenliğinde olan çağdaş Gürcü halkının ataları olan İber-Kafkas kabileleri dağlık, İber-Kafkas halkları, Abhazy ve Mağrip halkları ile birlikte bu etkini atlayamadı.⁷⁶ Lang gibi Burney'in de araştırmasından açıkça anlaşılıyor ki, Ermeniler ve Gürcüler uzun süredir Asur, Urartu ve Babil devletlerini deviren Kimmer ve İskitlerin yönetimi altında olmuşlardır. Gürcülerin uzun süre Kimmerlere karşı mücadelesi başarısızlıkla

70 G.Hacıyeva, *a.g.e.* s.99.

71 Zeki Velidi Toğan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1981, s. 34.

72 Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz Bölgesinin Etnik tarihi Üzerine*, Trabzon tarihi Bildiriler, Trabzon Belediyesi Yayınları, Trabzon 1999, s. 49.

73 Roza Eyvazova, *Afganistanda Türk Menşeli Toponimler*, Elm, Bakı 1995, s.196.

74 Minns Elliz Hovel, *The Setthines and Northen Nomads*, The Cambrige Ancient Histori III. Cambrige 1970, s.188.

75 Yuri Siharulidze, Alexandre Manvelişvili, *Trabzon'dan Abhaziya'ya Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürleri*, Sorun Yayınları, İstanbul 1998, s.43.

76 David Marshall Lang, *Gürcüler*, Ceylan Yayınları, İstanbul 1997, s.67.

sonuçlanınca, ilk şehirlerini Gori yakınlarındaki bölgede kurdular.⁷⁷ M.Ö. 709 yılında Anadolu'ya ilk gelen Kimmerler Kapadokya'ya yerleşmişler (Olmstead A.T. 1923). Kimmerler Anadolu'ya girdiklerinde Ortadoğu'nun tamamını tek bir bayrak altında toplamaya çalışan Asurlar Kargamış, Malatya, Maraş ile Kilikya və Toros bölgesindeki 24 şehri ele geçirmiş olsalar da, daha sonra Kimmer tehlikesi yüzünden geri çekilmişler.⁷⁸

Richard Trye'nin araştırmasında Asur devletinin siyasi ve etnik yapısında önemli bir rol oynayan Kimmerlerin 696-695 yıllarında Orta Kızılıрмаğ'ın batısında Friglerin baskını ve merkezi Gordionun yağmalanması hakkında bilgi veriyor.⁷⁹ Bazı kaynaklarda verilen bilgilere göre, Friglerin Kimmerler tarafından tahrip edilmesi ve yağmalanması Kral Midas'ın intiharına neden olmuştur.⁸⁰

Muğanlı//Muğan — Tarihde *Muğ* adıyla tanınmış eski Türk etnosunun adını yansıtan bir kaç etnotoponim Osmanlı dönemi kaynaklarında, özellikle “İrevan Eyaletinin İcmal Defteri” ve “Nahçıvan Sancağı'nın Müfessel Defteri”nde (Dereşahbuz nahiyesinde Muğaral köyü, Xınzrek nahiyesinde Muğanlı köyü, Dereleyez nahiyesinde Muğanlı köyü) kayıta alınmıştır.⁸¹ Nahçıvan'da Ermeni mezalimini yansıtan Osmanlı arşiv belgelerinde verilen bilgilerden anlaşılıyor ki, Ermenilerin yağmaladıkları ve katliam yaptıkları köylerden biri de Moganlar kariyesi olmuştur.⁸²

Osmanlı kaynaklarında eski *Muğ* etnosunun adıyla kayıta alınmış etnotoponimler günümüzde Kuzey Azerbaycan'da 18 oykonim⁸³ ve Güney Azerbaycan'da Erdebil'de 96 köyü kapsayan **Muğanlı ilçesi**, **Gülmuğan**, **Muğyan** ve **Muğan** köyleri, Keleyber'de **Aşağı ve Yukarı Hurmuğan**, Hoy ve Marağa'da **Muğancığ**, Maku'da **Muğanlı**, Zencan'ın Gızılkeçili ve Efşar ilçelerinde **Muğanlı ve Muğanek** adlı 4 köy kayıta alınmıştır.⁸⁴ Osmanlı kaynaklarında İrevan Hanlığı'nda ve Nahçıvan Sancağı'nda adı geçen şimdiki Ermenistan'daki **Muğan** ve **Muğanlı** gibi tanınmış bu köylerden Türk nüfusu göçürüldükden sonra buraya yerleştiriliş Ermeniler tarafından bu köy adlarının da bir kısmı değiştirilmiş, bir kısım köy ise Ermeniler tarafından

77 Burney Charlez- David Marshal Lang, *The people of the Hills*. History of Civilization series, Weidenfeld & Nicolson, London 1971/1971, s. 183-194.

78. Günaltay Şemseddin, *Yakın Şark II Anadolu*, TTK, Ankara 1987, s.18.

79 Richard Frye, *The Heritage of Persia*. Widelfend & Nicolson, London 1962, s.71.

80 Bülent İplikçioğlu, *Eskiçağ Tarhinin Ana Hatları*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul 1994, s. 770.

81 *İrevan eyaleti, a.g.e.* s.36; 45; 130.

82 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HR. SYS. 2878/93, *Arşiv Belgelerine göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi* (1920-1922). Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 1998, s.172.

83 *Azerbaycan Respublikasının İnzibati Arazi Bölğüsü*, Melumat Toplusu, Azerbaycan Respublikası Milli Meclisinin Neşri, 2013, s.328.

84 T. İbrahimov, *Gaşgaylar*, Elm, Bakı 1988, s.92.

talan edilerek dağıtılmıştır. Osmanlı arşiv belgelerinden aydın olur ki, Ermenilerin tahrip ettiği köylerden biri de Şürekel kazasının Möküz kariyesi olmuştur⁸⁵.

1728 yılında İrevan eyaletinin Karbi ve Gemerli nahiyesinde (ilçesinde), şimdiki Ermenistan'ın Artaşat ilçesinin köylerinden olan, sonradan Ermeniler tarafından Hovtaşen adlandırılan Muğan köyünün Türk nüfusu 1918 yılında köyden tamamen çıkarılmış ve Türkiye'den getirilmiş Ermeniler bu köye yerleştirilmiştir. Buradan çıkarılmış Azerbaycan Türkleri'nin bir kısmı 1922 yılında geri dönerek buraya göçürülmüş Ermenilerle birlikte yaşamışlar. Sonradan XX. yüzyılın 30. yıllarında burada yaşayan Azerbaycan Türkleri yeniden zorunlu olarak tamamen buradan çıkarılmıştır⁸⁶

Muğan//Muğanlı — 1728 yılında İrevan eyaletinin Xinzirek nahiyesinde kayıta alınmış bu köyün adı 25.01.1978. yılında Ermenistan devleti tarafından resmi kararnameyle değiştirilerek *Hovtaşen* adlandırılmıştır.^{87,88}

Muğanlı — 1590 yılında Revan eyaletinin Ermus nahiyesinde mezre adı^{89,90}

Muğancığ — Yelizavetpol guberniyasının Zengezur gazasında mevcut Muğancık köyünde yaşayan Türk nüfusu XIX. yüzyılın 70. yıllarında köyden çıkarılmış ve Ermeniler toplum halinde bu köye yerleştirilmiştir. 1886'lı yıllardan nüfusu tamamen ermenileştirilmiş bu köyün adı "Küçük Muğanlı" anlamını taşıyan Ermenice Haykadzor adlandırılmıştır.⁹¹

Muğan (Hovdameç) — Üçkilse (Eçmiedzın) ilçesinde mevcut olan, İrevan eyaletinin icmal defterinde kayıta alınmış Muğan köyünün adı Ermenistan'ın devlet kararıyla 25.01.1978 tarihte adı değiştirilerek Hovdameç adlandırılmıştır.⁹²

Muğancığ Mirzemüslüm— İrevan Hanlığı'nın Serdarabad mahalında köy adı. 1828-1832 yıllarında Türkler bu köyden tamamen çıkarıldıktan sonra köy dağıtılmış ve yandırılmıştır.⁹³ Osmanlı devrinin kaynaklarında, özellikle Eemenistan'ın arşiv belgelerinde adı geçen, günümüzde Kuzey ve Güney Azerbaycan toponimiyasında tarihi varlığını korurayn Muğ etnoniminin adına dünyanın büyük bir alanına sahip diğer Türk topluluklarının coğrafiyasında da raslıyoruz: **Mağosa** – Kuzey Kıbrıs'ta, **Muğgala** – Semergend'de, **Mağlavita**, **Muğala** – Trabzon'da, **Mığrılı//Muğanlı** – Gürcüstan'da, Muğan-Sinop'un Ayanuk bölgesinde, **Muğancığ**

85 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HR. SYS. 2878/80. *Arşiv Belgelerine göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi (1920-1922)*. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 1998, s.132.

86 B. Budagov, G. Geybullayev, *a.g.e.*, s. 342.

87 *İrevan eyaleti, a.g.e.* s.36.

88 A. Elekberli, *a.g.e.*,s. 92.

89 *İrevan eyaleti, a.g.e.*, s.139.

90 A. Elekberli, *a.g.e.*,s.165.

91 A. Elekberli, *a.g.e.*,s.143.

92 A. Elekberli, *a.g.e.*, s.165.

93 N. Şavrov, *a.g.e.*,s. 342.

– Ermenistan’ın Gorus ilçesinde, **Muğan//Moğan, Moğlu** – Güney Azerbaycan’ın Doğu Azerbaycan Ostanında.⁹⁴

Bayandur — 1728 yılında İrevan eyaletinin Yelizavetpol guberniyasının Zengezur kazasında (şimdiki Ermenistan’ın Sisyan ilçesinde), Maku nahiyesinde Oğuzlar’ın Bayandur boyunun adını taşıyan bu köyün Türk nüfusu XIX. yüzyılın ortalarında köyden tamamen çıkarılmış ve buraya Ermeniler yerleştirilmiştir. 1886. yılın bilgilerine göre Türkler bu köyden tamamen çıkarıldıktan sonra köyün nüfusu artık tamamen Ermenilerden oluşmuştur. Bayandurlar XV. Yüzyılın başlanğıcında Karabağ ve Göyçe gölü etrafında yaşamış Akkoyunlu tayfalarından biri olarak çağdaş Azerbaycan Türklerinin etnogenezinde yer alan Türk boylarından biridir. Dünyanın çeşitli coğrafyalarında Bayandur adını yansıtan toponimler tarihen bu Türk toplumunun geniş bir coğrafyada yayıldığını göstermektedir. V.V.Bartold ve İ.M.Artomonov Bayandurların XI.-XII. Yüzyıllarda Rus devletinin iç yaşamında çok önemli rol oynamış Benderlerle aynı etnos olduğu düşüncesindedirler.

Tarihi belgelere göre verilen bilgilerden aydın olur ki, 1728. yılda İrevan eyaletinin Şuragel nahiyesindeki Bayandur köyünde yaşayan Türkler sonuncu defa 1918 yılında bu köyden çıkarıldıktan sonra diğer Türk köyleri gibi, bu köy de tamamen dağıtılmıştır.⁹⁵ Çağdaş toponimik araştırmalar Bayandur etnosunun adıyla ilgili coğrafi adların çok geniş bir alanda yaygın olduğunu gösteriyor: Afganistanın Herat mahalında Beyandur, Kuzey Azerbaycan’ın Hanlar ilçesinde Bayandurçay (ırmak), Türkiye’nin Erzurum bölgesinde Bayandır, Güney Azerbaycan’ın Serab kentinde Beyandur veb.⁹⁶

Tarihi toponimik araştırmalardan görüldüğü gibi, Azerbaycan Türklerin’in etnogenezinde aktif rol oynamış eski Türk kavim adlarının şimdiki Ermenistan’ın coğrafi adlarında bu şekilde büyük alana sahip olması hiç de tesadüfi değildir. Genelde, bu etnosların her birinin ümumtürk tarihinde olduğu gibi, Azerbaycan Türklerin’in de tarihinde bıraktığı izler hakkında dünyanın çeşitli dillerinde olan antik kaynaklarında yeterince bilgi verilmektedir. Eski kaynaklarda tarihen yaranmış bu coğrafi adlar hakkında verilen bu bilgiler şimdiki Ermenistan’ın eskiden Azerbaycan Türklerinin en eski d[nemlerden bu topraklarda iskan ettiği alanlar olduğunu kanıtlıyor. Şimdiki Ermenistan’ın tarihi Türk toprakları olduğunu kanıtlayan faktörlerden birisi de kadim Türk tayfa dillerinden bir çok sözlerin Ermeni diline geçmesidir. Araştırmalardan belli oluyor ki, Türk dilinden çağdaş Ermeni diline geçmiş bu tür sözlerle ifade edilen bir çok tarihi toponimlerin fonetik yapısı ve semantikası, menşeyi tamamen Türk dilinin özelliklerini taşıyor.

94 G. Hacıyeva, a.g.e.,s.88.

95 İrevan eyaleti, a.g.e.,s.145.

96 G. Hacıyeva, a.g.e.,s.95.

Ermenistan'ın devlet kararlarıyla *daş, kent, kan, ağ+kilse, azad, gızıl+veng, xan+cığaz (hancıgaz), baş, taza, daş+tavan, saru+xan, alaçix, çay+kent, güney, çiçekli, güzel+dere* gibi eski Türk menşeli leksemeler arasında “ermenileştirilmiş” toponimlerin bir kısmına dikkat etmek yeterlidir: Ermeniceye geçmiş ***Daş+takar, Erze+kent, Arza+kan, Ağ+kilse, Azad, Gızıl+veng, Xan+cığaz, Taza+gyuğ, Baş+gyuğ, Daş+tavan, Saru+xan, Ala+çix, Çay+kent, Güney, Çiçek+li, Deller, Gözel+dere*** gibi Türk kökenli sözlerle değiştirilmiş bu gibi yüzlerle toponimlerin semantik anlamlarının lengüistik esaslarla aydınlaştırılması genelde, Türk dilinin Ermenicenin üzerindeki tarihsel etkisini göstermekle, bu alanın yerli nüfusunun Türkler olduğunu kanıtıyor. Sadece toponim ve hidronimler değil, genelde çağdaş Ermeni onomastik sistemi araştırıldıkta belli oluyor ki, Ermenice tanıtılmağa çalışılan ister etnonim, ister toponim, isterse de antroponim ve apelyativ leksemelerin her birinde Türk dilinin izleri aydın şekilde görünmektedir. Şu faktörü çağdaş Ermeni antroponimik sistemi daha aydın ve daha net ifade ediyor. Azerbaycan-Türk dilindeki mevcut *zor, bala, demir, köç, ar+sen* gibi çok sayıda sözleri benimseyen Ermeniler kendi şahıs adlarını da çoğunlukla Türk sözleri ile ifade etmişler. *Örneğin: Zori Balayan, Demirçiyen, Arsen, Köçeryan, Baxşı ve b.*

Eski tarihi kaynakların bir çoğuyla beraber, Osmanlı dönemine ait tarihi belgeler arasında yapılan toponimik araştırmalar ister Anadolu'da, isterse de diğer bölgelerde eski Türk kökenli toponimlerin bir çoğunun çağdaş devrde çeşitli nedenler yüzünden yabancı etkilere maruz kalarak daha çok siyasi nedenlerle değişikliğe uğradığını göstermektedir. Özellikle, XV-XVIII. yüzyıllarda Ermenilerin Anadolu'ya ve onun çevresindeki bölgelere, özellikle tarihi Türk toprakları olmuş şimdiki Ermenistan'a tarihi migrasiyelerinin (göçlerinin) neticesi olarak bu alanlardaki tarihi M.Ö. devrilere ait eski Türk kökenli yer adlarının ermenileştirilerek değiştirilmesi tarihi faktör gibi dikkat çekiyor.

Tarihen Anadolu'da Üçkilse adlanan köyün adı Ermenilerin bu alana toplum halinde yerleştirilmesinden sonra iddiaya göre ermenileştirilmiş olsa da, aslında Türk sözü olan (üç müezzin) Eçmiedzin adlandırılması da tesadüfi değildir. Ermenistan'ın devlet ve arşiv belgelerine dayanarak bu resmi kaynaklar arasında akad. B.Budagov, A.Elekberli ve İ.Bayramov'un araştırmalarında son yıllarda Ermenistan devletinin kararları arasında değiştirilmiş bir çok eski Türk kökenli tarihi coğrafi adların XV-XVIII. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında, özellikle “Nahçıvan Sancağı'nın Müfessel Defteri” ve “İrevan Eyaletinin İcmal Defteri”nde aynı şekilde kayıta alınması şimdiki Ermenistan'ın eskiden Azerbaycan-Türk toprakları olduğunu kanıtlayan inkaredilemez tarihsel resmi belgelerdir.

Tarihi kaynaklar ve bilimsel araştırmalar ister Anadolu, isterse de XV-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı imperiyasının idareçilik sisteminde olan eski Oğuz – Türk yurdu olan Azerbaycan'ın batısında, yani şimdiki Ermenistan'da çok sayıda eski Türk menşeli tarihi coğrafi adların (**Büyük Karakilse–Gukark, Gorus–Goris, Karvansaray–İçevan, Zengibasara – Masis, Düzkent – Axuryan, Basarkeçer –Vardanes veb.**) sonraki devrlerde çeşitli şekillerde değiştirilerek ermenileştirildiğini veya anlamı belirli olmayan sözlere çevrildiğini kanıtlamaktadır.

XVI-XVIIIyüzyıllar Osmanlı idareçiliğinde olan İrevan ancağında adı geçen Türk köyleri	Sovet döneminde Ermenistan tarafından değiştirilmiş yeni ermenice adı	Ermenista'nında devlet kararlarına esasen Osmanlı önemine ait Türk menşeli adların değiştirilme tarihi
Ağkilse	Azad	3.01.1935
Ağcaqala	Tsaxgalanc	25.01.1978
Garakilse	Hartavan	19.04.1950
Garabulag	Yernicetap	15.07.1946
Guşçu	Keçid	12.11.1946
Garagoyun	Ferik	25.01.1978
Gamışlı	Zartong	-----
Goturbulag	Katnaxpyur	-----
Qazançı	Meğraşen	31.05.1946.
Yuxarı Garxun	Crarat	4.04.1946
Aşağı Garxun	Araks	15.07.1946
Hacılar	Mrqastan	3.01.1935
Dereççek	Tsaxkadzor	----
Delikdaş	Tsakkar	----

Şunu da kaydetmek gerekiyor ki, şimdiki Ermenistan'da Ermeniler tarafından eski Türk etnoslarının adını yansıtan tarihi coğrafi adların bu şekilde değiştirilmesi Türk milli tarihini kökünden mahvedilmesi amacı taşıyor. Bu yüzden eski Türk tarihinin günümüze kadar açılmayan katmanlarının öğrenilmesinde Osmanlı kaynaklarına, aynı zamanda çağdaş dönemde yazılmış tarihi eserlere ve devlet arşiv belgelerine dayanarak, Türk halkının ilkin meskunlaştığı mevcut tarihi alanlarda, o cümleden Anadolu'da ve çevresinde beylikler dönemiyle bağlı toponimik araştırmaların yapılması çok büyük önem taşımaktadır. Vaktile Batı Azerbaycan'da, şimdiki Ermenistan'da yaşamış Azerbaycan bilim adamlarının Ermenistan'ın resmi devlet kararları ve belgeleri esasında yazılmış tarihi eserler 1987-1990'lı yıllarda Ermeniler tarafından yeniden daha bir soykırıma maruz kalmış ve ata-baba yurdlarından, şimdiki Ermenistan'dan

sonuncu defa zorla çıkarılmış Azerbaycan türklerinin fiziksel ve manevi kayıplarının resmi kanıt belgeleri olarak çok kıymetli tarihi kaynaklar sırasında yer alıyor.Şunu da kaydetmek gerekiyor ki, Ermenistan'ın kendi devlet arşivinde sovet dönemine ait bir çok belgelerde eski adını koruyan mevcut Türk menşeli tarihi coğrafi adların sonradan çeşitli yönlerde değiştirilmesi, ermeniceye çevrilmesi veya yeni adlarla değiştirilmesini kanıtlayan resmi devlet kararnameleri ve belgeleri bu toponimlerin bir kısmının tarihi adlarının yeniden berpa olunmasına imkan yaratıyor. Son dönem araştırmalarından belli oluyor ki, Osmanlı dönemine ait kaynakların araştırmaların dışında kalması ister Sovyet Ermenistan'ında, isterse de İran Fars devletinin baskısı altında olan Güney Azerbaycan'da siyasi-idyolojik amaçla kasıtlı şekilde yok edilmiş, veya aradan kaldırılmış, saklanılmış, tarihin sayfalarından silinmiş tarihi toponimlerin tatkikinde sorun yaratmakla beraber, bir çok durumda değiştirilmiş adların yeniden berpasının imkansız olduğunu göstermektedir. Bunun için toponimik araştırmalarda eski çağlara ait tarihi coğrafi adların berpası için sadece Türk dilinde olan kaynaklardan değil, aynı zamanda, çeşitli dillerde olan, özellikle Ermenistan ve İran'ın arşivlerinde saklanan eski dönem kaynaklarında ve devlet belgelerindeki mevcut coğrafi adların çağdaş varyantlarıyla paralel şekilde araştırılması oldukça önemlidir.

Sonuç

Osmanlı döneminin kaynaklarından, aynı zamanda Ermenistan'ın devlet arşiv belgelerinden görüldüğü gibi, XVII.-XIX. yüzyıllardan başlayarak eski Türk topraklarına göz diken ve bu toprakları işgal etmek arzusunu Rus Sovyet ordusunun yardımıyla 1990'lı yıllarda tam şekilde gerçekleştiren Ermeniler Türk tarihinin tüm izlerini bu bölgeden tamamen silmek için eski Türk kökenli toponimlere karşı sistematik bir terör düzenlemekle başka hiç bir milletin yaşamadığı “Türksüz Ermenistan” gibi monodevlet yaratmayı başardı. Ama tüm bunlara rağmen, çeşitli yazılı ve sözlü kaynaklara, kitaplara, makalelere, tarihi arşiv belgelerine, istatistik sorgulamalara, ifadelerle dayanılarak yapılan araştırmalar, Ermenilerin zaman zaman Türk tarihi ve kültürü üzerinde gerçekleştirmiş olduğu bu vandalizmi unutmamıza izin vermeyecek ciddi, yadsınamaz bir gerçektir. Ermeni devleti kurulmadan önce bu bölgede var olan devletler ve onların tarihleriyle ilgili çeşitli kaynaklar ve arşiv belgeleri Ermeni sahtekarlıklarına karşı bir kalkan vazifesini gerçekleştirmektedir.

Ermeniler işgal etmiş olduğu tarihi Türk topraklarında eski Türk kökenli coğrfi adları değiştirmekle, Türk tarihini unutturmağa çalışmış olsalar da, eski tarihi kaynaklar, özellikle XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı devleti tarafından hazırlanan resmi belgeler, “Tahrir Defterleri” bu tarihin silinmesine ve unutulmasına imkan vermeyecek ve bu alanda mevcut eski Türk tarihinin izlerini yaşatan coğrafi adların yardımıyla bölge tarihinin daha nice bin yıllarca araştırılmasına imkan yaşatmış olacak.

Kaynaklar

- ABDULLAYEV, E.Z., *Azerbaycan Dili Meseleleri*, Bakı Üniversitesi Neşriyatı, Bakı 1992.
- ABRAAM, E., *İstoriya voyn 1721-1736 gg.*, Arm. FAN, Erevan 1939.
- AKTEPE, M., *1720-1724 Oşmanlı-İran münasibetleri ve Silahşor Kemani Mustafa ağanın Revan fethnamesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.
- ALEN, W. E.D., *History of the Gerogian People*, Routledge & Kegan Paul PLC London 1971.
- ALİEV, F.M., *Antiiranskie vistupleniya i borba protiv tureçkoy okkupaçii v Azerbaydjane v I-oy çetverti XVIII veka*, Elm, Bakı 1977.
- ALİYEV, F., Hasanov U., *İrevan Hanlığı, Şerg-Gerb*, Bakı 2007.
- ATASOY, S., *Amisos, Karadeniz Kıyısında Antik Bir Kent*, Samoto Yayınevi, Samsun 1997.
- Azerbaycan Respublikası Nahçıvan Tarihi Atlası*, Azerbaycan Respublikası Dövlət Haritaçekme Komitesi, Bakı 2010.
- Azerbaycan Respublikası Prezidenti İşler İdaresinin Siyasi Senedler Arşivi*, fond 276, siyahı 9, iş 1, vereg 47.
- Azerbaycan Respublikasının İnzibati Arazi Bölgüsü. Melumat Toplusu* 2013, Azerbaycan Respublikası Milli Meclisinin Neşri, Bakı 2013.
- Azerbaycan tarihi*, C.4. Elm, Bakı 2008.
- Azerbaycan toponimlerinin ensiklopedik lüğeti*, C.1, Şerg-Gerb, Bakı 2007.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HR. SYS. 2878/80. *Arşiv Belgelerine göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi (1920-1922)*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 1998.
- BAYRAMOV, İ., *Gerbi Azerbaycanın Türk Menşeli Toponimleri*, Elm, Bakı 2002.
- BİLGİLİ, A. S., *Osmanlı İrevan ve Azerbaycanı 16. ve 18. Yüzyıllar Sosyal ve Ekonomik Tarih*, Bozkır Yayınları, Erzurum 2004.
- BİLGİN, M., *Doğu Karadeniz Bölgesinin Etnik tarihi Üzerine*, Trabzon tarihi, Bildiriler, Trabzon Belediyesi Yayınları, Trabzon 1999.
- BUDAGOV, B., ve GEYBULLAYEV G., *Ermenistanda Azerbaycan Menşeli Toponimlerin İzahlı Lüğeti*, Oğuz Eli, Bakı 1998.
- BUDAGOVA, Z., ve GUKASYAN, V. L., *Ob Azerbaydjansko-armyanskix yazıkovix kontaktax*, "Sovetskaya Tyurkologiya", Bakı 1979, № - 4, s.17.

BURNEY, C., ve DAVID, M. L., *The people of the Hills*, History of Civilization series, Weidenfeld & Nicolson, London 1971.

BUYRUK, H., *Iğdır ve Yöresinde Ermeni Mezalimi*, Güneş Vakfı Yayınları, Iğdır 2008.

CELALZADE, M. Ç., “Tebakat ül-memalik fi derecat ül-mesalik”, İstanbul Fatih Kütüphanesi N-4423.

CELİLOV, F. A., *Gedim Türk Etnonimleri*, AOP’a hesr olunmuş konferans materyelleri, API, Bakı 1986.

CERRAHZADE, M., *Revan Müharibesi Tarihçesi*, İstanbul Topkapı Kütüphanesi, Revan Köşkü, N-1290/3.

ÇETİNKAYA, N., *Iğdır Tarihi*, TDAV, İstanbul 1996.

DAVID, M. L., *Gürcüler*, Ceylan Yayınları, İstanbul 1997.

EFENDİEV, O. A., *Azerbaydjanskoe Gosudarstvo Sefevidov v XVI veke*, Elm, Bakı 1981.

ELEKBERLİ, A., *Gadim Türk-Oğuz Yurdu Ermenistan*, Sabah, Bakı 1994.

EYVAZOVA, R., *Afganistanda Türk Menşeli Toponimler*, Elm, Bakı 1995.

FERZELİBEYLİ, Ş.F., *Azerbaycan ve Osmanlı İmpiriyası*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakı 1995.

GARAYEV, E., *İrevan Hanlığı (1747-1828)*, Avrupa Neşriyatı, Bakı 2010.

GEYBULLAEV, G. K., *Etnogenezu Azerbaydjançev*, t.1, Elm, Bakı 1991.

GROUSSET, R., *Bozkır İmparatorluğu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1981.

GÜNALTAY, Ş., *Yakın Şark II Anadolu*, TTK, Ankara 1987.

HACIYEVA, G., *Cenubi Azerbaycan Toponimleri*, Elm, Bakı 2008.

Herodot *Tarihi*, (Çev. Müntekim Ökmen-Ezra Erhat), Remzi Kitapevi, İstanbul 1991.

<http://shamkir-ih.gov.az/page/66.html> (12.09.2021).

<http://shamkir-ih.gov.az/page/66.html>(12.09.2021).

<https://axar.az/news/gundem/96158.html>. (12.09.2021).

<https://en.wikipedia.org/wiki/Nrnadzor>. (12.09.2021).

İBRAHİMOV, T., *Gaşgaylar*, Elm, Bakı 1988.

İPLİKÇIOĞLU, B., *Eskiçağ Tarhının Ana Hatları*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul 1994.

İrevan Eyaletinin İcmal Defteri, Araştırma, (Çev. Yazarları Ziya Bünyadov, Hüsameddin Memmedov), Elm, Bakı 1996.

KIRZIOĞLU, F., *Osmanlılar'ın Kafkas - Elleri'ni Fethi* (1451-1590), TTKB, Ankara 1993.

Kitabi Dede Korkut, Yazıcı, Bakı 1988.

KARAKUŞ, G., "Assimilation Policies Applied to Iranian Turks", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 8, S. 3, 2021, ss.1249-1259.

KUNT, M. İ., *Sancaktan Eyalete. 1550-165 Arasında Osmanlı Umerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978.

KÜTÜKOĞLU, B., *Osmanlı-İran Siyasi Münasibetleri* (1578-1612), Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993.

LANGLOIS, V., *Collection des Historiens Anciens et Moderns de L'Armenie*, Librarie De Firmin Didot Freres, Et C¹², French-Paris 1879-1880.

MAHMUD, K., *Divanü Lüğat-it Türk*, TDKY, Ankara 2013.

MAHMUDOV, Y., *İrevan Hanlığı. Rusiya İşğali ve Ermenilerin Şimali Azərbaycan Topraklarına Göçürülmesi*, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarih İnstitutu, Bakı 2010.

MAMEDOV, S.A., *Azerbaydjan i İrano-Tureçkie Voynı v 1603-1636 gg. (po armyanskom istoçnikam)*, İzvestiya AN Azerb.SSR, seriya istorii, filosofii i prava, 1979, N-1,s.50-61; N-3, s.38-48.

MEDETOĞLU, A., *Sovyet Rusiyasının'ın Türkiye ve Azerbaycana Karşı «Ermeni Kartı»*, "Türküstan" gazetesi, 6-11 Yanvar (Ocak) Bakı 2021.

MEMETOV, A.O., *O Proisxojdenii Krımskix Tatar i İx Yazıka*, Jurnal Gasavet, Kırım 1994.

MEMMEDOV, R., *Nahçıvan Şehrinin Tarihi Oçerki*, Elm, Bakı 1977.

MİNNS, E.H., *The Setthines and Northen Nomads*, The Cambrige Ancient Histori III. Cambrige 1970.

MUSTAFAZADE, T.T., *Azerbaydjan i Russko-Tureçkie Otnoşeniya v I-oy Treti XVIII veka*, Elm, Baku 1993.

Nahçıvan Muhtar Respublikası, Tarihi-statistik mecume, Seda, Bakı 2004.

Nahçıvan Muhtar Respublikası, Elm, Bakı 2001.

Nahçıvan Sancağının Müfessel Defteri, (Çev. Ziya Bünyadov ve Hüsameddin Memmedov), (Garamanlı), Elm, Bakı 2001.

NOVOSELÇEV, A.P., *K Voprosu Politiceskiy Graniçe Armenii i Kavkazskoy Albanii v Antiçnyy Period. Kavkaz i Vizantiya*, İzdatelstvo AN Arm.SSR, Erevan 1979.

OLMESTEAD, A.T., *The Assyrians in Asia Minor*, Manchester, University Press, London 1923.

Organiztion of Liberation of Garabagh: Statistics of Losses in Armenian-Azerbaijan Word.
ÖGEL, B., *Türk Mitolojisi C. 1*, TTKB, Ankara 1993.

PİGAREV, D.D., *Alfavitniy Ukazatel k Pyativerstnoy Kart Kavkazskogo Kraya*, Tipografiya K.P.Kozlovskogo, Tiflis 1913.

RİCHARD, F., *The Heritage of Persia*. Widelfend & Nicolson, London 1962.

SANDALĞIAN, L., *Historie Documentarie De l'Armenie I*, Rome1917.

SİHARULİDZE, Y., Manvelişvili A., *Trabzon'dan Abhaziya'ya Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürleri*, SORUN Yayınları, İstanbul 1998.

STEPHANNOS, O., *Historie De la Sioune II*. Se trouve chez les commissionnaires de l'Academie linperiale des sciences, Saint-Petersbourg 1866.

ŞAVROV, N.N., *Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkazie: Predstoyaşaya Rasprodaja Mugaui İnorodçam*, SPb, Russkoe sobranie, Sankt-Peterburg 1911.

ŞOPEN, İ., *İstoriçeskiy Pamyatnik Sostoyaniya Armyanskoy Oblasti v Epoxu ee Pisidineniya k Rossiyskoy İmperii*, Tip. İmp. Akad. Nauk, SPb., Sankt-Peterburg 1852.

TELLİOĞLU, İ., *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadenizde Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2004.

TOĞAN, Z.V., *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1981.

UZMAN, H. B., *İğdır ve Yöresinde Ermeni Mezalimi*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2008.

Vandalizim Tarihi Adlara Karşı Soygırım, Kitabın proje lideri, önsözün yazarı ve bilimsel bir editörü Akademisyen Yagub Memmedov, Turhan, Bakı 2014.

YAMPOLSKİY, Z.İ., *K İzüçeniyu Drevnogo Puti iz Kaspiyskogo Morya Po Reke Kure Çerez Gruzuyu k Çernomu Moryu*, Tr. İstituta İstorii AN GSSSR, t.2, Moskva 1956.

ZEYREK, Y., IV. *Sultan Murad'ın Revân ve Tebriz Seferi Rûz-nâmesi*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1999.